

Carl-Erik Lundblad

Prefixlika förleder

November 2002

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000 finansieras med generösa bidrag från den kulturvetenskapliga donationen, som administreras av Riksbankens Jubileumsfond. I projektet deltar forskare från fem olika universitets- och högskoleorter och lika många discipliner. Projektet startade den 1 januari 2000. Den gängse förkortningen av projektnamnet är ORDAT (Det svenska **ord**förrådets utveckling från **ar**tonhundra till **tju**gohundra).

Resultat från projektets olika delundersökningar publiceras till stor del i föreliggande rapportserie. Redaktörer för rapportserien är prof. Sven-Göran Malmgren och FD Hans Landqvist, båda verksamma vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Skrifter som ingår i rapportserien säljs till självkostnadspris och kan rekvireras från ORDAT (att. Hans Landqvist), Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg.

ISSN 1650-2582

© Författaren

Produktion:
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE - 405 30 GÖTEBORG

Reprocentralen, Humanisten
Göteborg 2002

Innehållsförteckning

1.	Inledning	1
1.1.	Tidigare forskning	1
1.2.	Syfte	2
1.3.	Disposition	3
2.	Definition av undersökningsobjektet	4
2.1.	Den prefixlika förledens semantiska relation till efterleden	4
2.2.	Sammansättningsens ordklass	6
2.3.	Semantiska avgränsningsproblem	6
2.4.	Produktivitet	9
2.5.	Emfatisk förbindelse	10
2.7.	Oförändrat bruk under beskrivningsperioden	10
3.	Presentation	12
4.	Sammanfattande iakttagelser och reflektioner	52
4.1.	Brukligheter	52
4.2.	Förledens prefixkaraktär	53
4.3.	Talspråks- kontra skriftspråksinflytande	54
5.	Litteratur	56

1. Inledning

Det är ett ofta iakttaget fenomen att ord som utgör förled i sammansättning kan utveckla en förstärkande betydelse. Det beskrivs inte sällan som en utveckling till prefix (se t.ex. Sigurd 1983). Fenomenet har ansetts vara resultat av talspråklig inverkan på skriften och karakteristiskt för en senare tids språk (se Skautrup 1953:356).

I denna uppsats beskrivs förleder vars betydelse innebär att efterledens betydelse antingen förstärks eller får en värdeladdning. Beskrivningen inriktas på sådana förleder som är prefixlika, alltså där förledsbetydelsen (den förstärkande eller värderande innebörden) bara föreligger när ordet är just förled, inte när det fungerar som eget ord.

1.1. Tidigare forskning

Att förled i sammansättning kan övergå till att bli förstärkande noteras beträffande enskilda ord av SAOB och NEO och har beskrivits av bl.a. Noreen (1904:501) och Sigurd (1983). Dessa ger många exempel, som har tagits upp i förteckningen i kapitel 3 om de konstaterats i skrift med första eller sista belägg under 1800–2000.

Noreen behandlar sammansättningarna vars förled kan övergå till ett förstärkande prefix som fall av vad han kallar absolut gradation, alltså uttryck som anger grad av något i jämförelse med ett tänkt eller uppkonstruerat förhållande. Något som är bergsäkert har högre grad av säkerhet än vad som tänks som ett genomsnittligt, vanligt mått av säkerhet. Vidare delar han upp exemplen i sådana där förleden har kvar sin ursprungliga betydelse (*bergfast*) och sådana där förleden eller som han säger förstärkningselementet "nedsjunkit till ett blott förstärkningsprefix", som i *bergsäker*. Ytterligare exempel på de båda typerna är *splitterny* resp. *splittergalen* och *sprängkall*, *sprängmått* resp. *spränglård*. Bestämningen av efterleden i sådana sammansättningar där förleden har bevarat mer av sin grundbetydelse kallar han "kvalificerad". När förleden har ren förstärkningsbetydelse är bestämningen "okvalificerad".

Sigurd beskriver en skillnad mellan å ena sidan "speciella förstärkningsprefix", som bara förekommer i sammansättning med ett speciellt

adjektiv (*snustorr, brännhet*) och å andra sidan ”generella förstärkningsprefix”, som kan kombineras med flera efterleder och är mer renodlat förstärkande (*jättegammal, jättebra, jätteung* etc.). De generella prefixen motsvarar ofta dem som enligt Noreen innebär okvalificerat bestämd förstärkning. Sigurd visar med hjälp av en enkätundersökning hur prefix har olika grad av generalitet och hur de accepteras olika beroende på språkbrukarnas kön och ålder. Vidare beskriver Sigurd det semantiska förhållandet mellan prefix och adjektivisk huvudled. Han urskiljer sammansättningar där förhållandet är komparativt (*dyblöt* ’blöt som dy’), konsekutivt (*stupfull* ’så full att man stupar’) resp. kvantifierande, dvs. när förstärkningen ges av ett adverb med betydelsen ’i hög grad’, ’mycket’, t.ex. *superbra*. Slutligen beskriver Sigurd utvecklingen av generella prefix från användning i kombination med närbesläktat adjektiv till ett slutsteg som innebär möjlighet att kombinera med ett motsatsord, t.ex. från *jättestor* till *jätteliten*.

Spridda iakttagelser av sammansättningar med förstärkande förled har gjorts av många, bl.a. Johannisson (1958). I danskan har fenomenet rikligt exemplifierats av Skautrup (1953 och 1968).

1.2. Syfte

Det är inte självklart att förstärkande förled blir prefix, kanske inte heller att ett ökat bruk är en följd av talspråksinflytande. Utvecklas förlederna egentligen någonsin till prefix? Snarare utvecklas väl en betydelse som kommer att vara begränsad till ordets användning som förstärkning i sammansättning. Frågorna kommer förhoppningsvis att vara lättare att diskutera efter denna beskrivning av sammansättningar med förstärkande förled från 1800- och 1900-talet.

Föremål för beskrivning är sammansättningsförleder i svenskt skriftspråk där det utvecklats eller försvunnit en annan betydelse än i användning som simplex och förleden kvantifierar (anger hög grad eller stor intensitet) eller ger en värderande betydelse åt efterleden (*jättedum* ’mycket dum’ resp. *paradexempel* ’utmärkt exempel’).

De undersökta orden har gemensamt med prefix detta att vara förled i sammansättning. I denna position har de en utvidgad betydelse som normalt inte finns hos ordet som simplex, men eftersom orden dock förekommer som egna ord kan de inte invändningsfritt beskrivas som prefix. Man skulle för att betona mellanställningen kunna tala om dem som prefixlika ord. I fortsättningen görs så. Ord som utvecklat sådan prefixlighet under 1800- och 1900-talet ska alltså beaktas, t.ex. *jätte-* i *jättesvår*, men också ord som förlorat en prefixlik betydelse under de senaste

200 åren, t.ex. förleden i *bottenärlig*. Förleder i sammansättning med mönster äldre än 1800 har medtagits om de är vanliga i nybildningar efter 1800, t.ex. *hjärte-*. Om ett ord förekommer som första led i sammansättning men under de senaste 200 åren inte har varit simplex beaktas det inte. Dock tillämpas generositet eftersom ordidentifikationen inte alltid är självklar, så om en prefixlik sammansättningsförled kan tänkas ha anslutits till och eventuellt har uppfattats som simplexord beaktas den (se t.ex. *bauta-*, *spritt-*, *språng-*).

1.3. Disposition

I kapitel 2 ges en semantisk beskrivning av förledens allmänna betydelse och dess förhållande till efterleden i sammansättningar där förleden är prefixlik.

I kapitel 3 redogörs först för var de undersökta orden hämtats varefter förlederna presenteras i alfabetisk ordning i artiklar med bruklighetsuppgifter och semantisk beskrivning samt exempel, i de flesta fall årtalsdaterade.

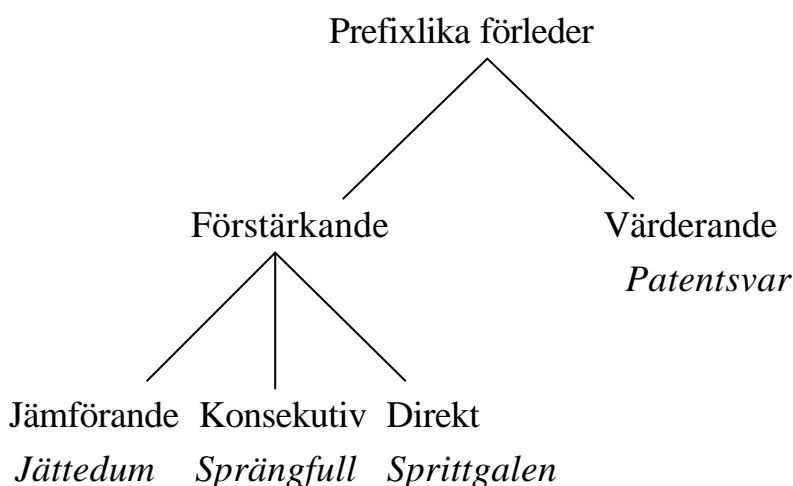
Avslutningsvis görs några sammanfattande iakttagelser i kapitel 4.

2. Definition av undersökningsobjektet

I detta kapitel förklaras mer i detalj vad som här menas med sammansättning med prefixlik förled.

Orden som utgör förled har genomgått en betydelseutveckling som är jämförbar med "anomalisering" dels av sammansättningar, dvs. detta att helhetsbetydelsen påminner föga om delarnas betydelse, dels av metaforer när kopplingen till primärbetydelsen förbleknar (jfr Svanlund 2001: 73). Förleden har alltså betydelsemässigt fjärmats från simplexanvändningen och blivit en självständig enhet.

Följande typer urskiljs.

2.1. Den prefixlika förledens semantiska relation till efterleden

Den prefixlika förleden är antingen förstärkande eller värderande. Förstärkande förled har normalt betydelsen 'mycket' och anger hög grad eller stark intensitet av det som efterleden uttrycker. Den förstärkande betydelsen har ofta sitt upphov i en mer eller mindre tydlig jämförelse, tydligast i en sammansättning där förledens betydelse är fullt levande, t.ex. *jättestor*, *jättelång* 'stor' resp. 'lång som en jätte'. Ofta blir förleden omotiverad med tanke på dess ursprungliga betydelse och därmed trängs jämförelsen undan till förmån för en utvidgning där funktionen att intensifiera betydelsen hos huvudleden är huvudsaklig, t.ex. *jätteblyg*.

Förleden har då enligt Noreens beskrivning övergått från kvalificerad till okvalificerad bestämning. Sammansättningar med sådan okvalificerad bestämning är alltså undersökningsobjekt här.

I de många specialfall då en ursprunglig jämförande betydelse låter urskilja sig bakom förstärkningen kommer den semantiska relationen att beskrivas **jämförande > förstärkande**, t.ex. i *jättedum*. Det ska förstås så att förledens betydelse har utvecklats från användning i sammansättningar där den är motiverad genom att en jämförelse uttrycks (*jättestor*) till sådan användning där förleden förstärker efterledens betydelse utan att någon jämförelse omedelbart föreligger för tanken.

Rätt vanligt är att den bakomliggande jämförelsen är av det speciella slag som benämns konsekutiv betydelse, t.ex. *sprängfull*, 'så full att den sprängs'. Hos sammansättningar med förstärkande förled med sådant ursprung (*spränglärd*, *sprängkåt*) beskrivs den semantiska relationen mellan för- och efterled som **konsekutiv > förstärkande**. Både jämförande och konsekutiv betydelse hos förstärkande förleder är ofta skämtsam eller hyperbolisk, t.ex. i sammansättningar med *as-*, *dö-*, *etter-*, *skit-*.

Sammansättningar vars förstärkande förled är en ombildning av annat ord och därför saknar simplexmotsvarighet som kan ha jämförande betydelse benämns **direkt förstärkande**. Se t.ex. *elva-*, *spring-* och *spritt-* i den alfabetiska presentationen i kapitel 3. Sammansättning med dessa förleder har medtagits eftersom förleden ansluter eller bildats med anslutning till simplexord. Med kravet att förleden ska vara ett ord som också används som simplex (varifrån betydelsen har fjärmats) skulle dessa förleder ha kunnat betraktas som regelrätta prefix och sammansättningen därför uteslutits (se vidare följande avsnitt). Som direkt förstärkande klassificeras också sådana förleder där (nästan) samma förstärkande betydelse finns hos en (besläktad) simplexmotsvarighet, t.ex. förleden i *heltänd*, som motsvaras av *helt* i uttrycket *helt änd*, och förleden i *högekulturell*, som motsvaras av *högeligen*.

En fjärde typ av prefixlik men knappast förstärkande förled kallas lämpligtvis **värderande**, eftersom förleden i sin utvidgade betydelse tillför ett värderande inslag, positivt eller negativt, till efterledens betydelse. Exempel på sammansättningar är *heldag*, *spottstyver* och *patentmetod*. Betydelsen hos t.ex. *patentmetod* kan visserligen omskrivas 'metod som är så bra att man skulle kunna ta patent på den', men jämförelsen ger sig inte osökt. Användningen av förleden kan ha utlösts ur etablerade sammansättningar med förled i egentlig betydelse, t.ex. *patentlås* eller *patentmedicin* 'patenterad medicin', där ingen jämförelsebetydelse finns. I sammansättning med prefixlik förled, t.ex. *patentmedicin* i betydelsen 'ofta använd medicin', *patentsvar* etc., behöver inte heller någon jämförelse vara aktuell, men är ofta möjlig för att uttyda sammansättningen

(‘medicin som är så bra att...’). Dock uttrycks med förleden klart en värderande modifiering av efterleden (‘på grund av goda egenskaper ofta använd medicin’).

Hur en prefixlik betydelse har utvecklats hos ett ord använt som förled är sällan självklart och tydligt, i synnerhet inte på nivå av enskilda sammansättningar. Det kommenteras i förledsartiklarna i kapitel 3, ofta under rubriken Utgångsbetydelse, i många fall vilken bakgrund den prefixlika betydelsen har, t.ex. såsom motiverad förled i jämförande sammansättning, såsom lånord, såsom ord anslutet till annat ord eller med användning i analogi med annan användning av ordet. Sådan information skulle kunna göras rikhaltigare genom fördjupade ordstudier.

En del sammansättningsförleder med förstärkande betydelse ’mycket’, ’i hög grad’ används egentligen aldrig som eget ord utan bara som förled i sammansättning. De är alltså regelrätta prefix, exempelvis *hyper-* (*hyperaktuell*), *super-* (*supersnabb*), *ultra-* (*ultrafin*) eller ord som dessa kan sägas ersätta, nämligen *of-* (*ofgammal*), eller *miss-* och *o-* i nu död användning som förstärkare (*missfel* ’missuppfattning’, *misstvivla* ’misströsta’, *ogalen*, *ogräslig*, *oherrans*) – alltså med en förstärkande betydelse som dessa prefix utvecklats ur en ursprunglig negerande. Entydiga prefix utesluts från vidare beskrivning och fokus kommer således att riktas på sammansättningsförleder som närmar sig eller skulle kunna benämnas prefix i så måtto att det hos orden skett en utvidgning eller utvecklats ett lexem som är en prefixlik sammansättningsförled.

2.2. Sammansättningsordklass

De flesta här behandlade sammansättningar med prefixlik förled är adjektiv (adverb). Ganska många är substantiv och bara några verb. Verben, t.ex. *asgarva*, *fethaja*, *vrålsupa*, har vad Wessén (1992:111) kallar karakteriserande förled. De flesta har nog bildats direkt som sammansättningar eller i analogi med andra, medan några sannolikt är avledningar av ett motsvarande substantiv eller adjektiv, t.ex. *patentle* av *patentleende*.

2.3. Semantiska avgränsningsproblem

I denna undersökning uppmärksammas alltså sådana sammansättningar där förleden förstärker eller värderande modifierar senare ledens betydelse och har denna betydelse bara i sammansättning, inte som enskilt ord. Betydelsen är en utvidgning av simplexordets betydelse. Därför är inte

sådana förleder som *sju-* (*sjusärdeles*, *sjuhelvetes*, *sjudundrande*, *sjutusan*) eller *idiot-* (*idiotsäker*) med i förteckningen i kapitel 3. Betydelsen hos dessa är densamma som då ordet är simplex.

Det är omöjligt att absolut entydigt avgöra när utvidgning föreligger och när den saknas. En sammansättning som *dyblöt* räknas inte bland dem med prefixlik förled, trots att förleden ju förstärker betydelsen av *blöt*. Förleden har nämligen precis samma betydelse som det ensamma ordet *dy*; sammansättningen uttyds 'blöt som dy'. I *dyblöt* är alltså förleden med Noreens ord en kvalificerad bestämning till efterleden. Andra exempel på sammansättningar där förleden är en kvalificerad bestämning och alltså inte prefixlik i den mening som gäller här är *himmelsvid*, *himmelshög*, *himmelsskriande*.

Ett tydligt exempel där förleden däremot är prefixlik och närmare bestämt förstärkande är *jättekall*, som ju inte kan uttydas 'kall som en jätte'; *jätte* har som förled i sammansättningen en utvidgad betydelse 'mycket', 'i hög grad', en betydelse som saknas hos simplex *jätte*. Andra sammansättningar med *jätte-* där förledens betydelse inte heller är identisk med en betydelse hos det enskilda ordet *jätte* är t.ex. *jättekul*, *jätteliten*.

Det blir svårt att vara övertygad och övertygande i sådana fall som *själaglad*, *hjärtegod* och *drömhus*. De har dock klassificerats som sammansättning med prefixlik förled. Förleden anses alltså med Noreens ord utgöra en okvalificerad bestämning till efterleden. Anledningen till att *själaglad* och ett numera mindre brukligt *själagod* liksom *hjärtegod* räknas som sammansättning med prefixlik förled är att *själ-* och *hjärte-* i en betydelse 'mycket', 'innerligt' användas för att förstärka efterleden inte helt självklart låter sig förbinda med betydelsen hos det självständiga *själ*, resp. *hjärta*. Visserligen kan *själaglad* och *själagod* uttydas 'glad' resp. 'god ända in i själen' och *hjärtegod* på motsvarande sätt, men det är inte omedelbart självklart att *själ* eller *hjärta* ska ge en betydelse 'i hög grad', 'mycket', 'innerligt' åt efterleden.

Sammansättningarna *drömhus*, *drömbil* etc. har också, fastän med stor tveksamhet, bedömts ha prefixlik, närmare bestämt värderande förled. Efterleden får en värdeladdad betydelse ('fantastiskt hus', 'hus som heter duga') av förleden. Visserligen kan simplex *dröm* sägas ha samma betydelse som förleden, men det är inte självklart; 'ett hus som är som en (ljuv eller skön) dröm' är visserligen en möjlig omskrivning av sammansättningen, och betydelsen 'skön dröm' kan finnas redan hos simplex men som en alternativ specialbetydelse, inte omedelbart given som hos förleden. Jfr *knut-*, *kråk-*, *rov-*, *spott-* och *sparv-*, förleder med en värderande betydelse som med kontextstöd visserligen kan föreligga hos simplex men som knappast är etablerad. Sammansättningen utgör

däremot en kontext som ger ordet en värderande betydelse, i detta fall negativt värderande. Förlederna *knut-*, *dröm-* osv. räknas alltså som prefixlika (och värderande) till skillnad från t.ex. *strunt-* (*struntförnäm*), som i större utsträckning har sin ursprungsbetydelse motiverad i sammansättningen för att precisera efterledens betydelse; 'förnäm på ett struntaktigt sätt'. Även *fisförnäm* är av det slaget: 'förnäm på ett fisaktigt sätt', 'förnäm på ett sätt som är fis'. *Struntförnäm* och *fisförnäm* utesluts alltså eftersom förlederna också finns med samma betydelse som simplex.

Ett exempel på sammansatt substantiv med prefixlik och värderande förled är *patentsvar*. Förleden har, till skillnad från *patentansökan*, en utvidgad betydelse med funktionen att efterleden får en värdeladdad betydelse ('användbart svar', 'standardsvar'). Exempel där förleden tvärtom inte har räknats som prefixlik är *gottköpslitteratur* (1881), *gottköpsmoral* (1883), *gottköpsarbete* (1905), *gottköpsfras* (1906), *gottköpspolitik* (1993), *gottköpsintrig* (1990). Förleden *gottköp-* har inte genomgått någon utvidgning utan har samma bildliga betydelse som simplex och i t.ex. *gottköpsvara* (1867), *gottköpstidning* (1875), *gottköpsupplaga* (1884), *gottköpspress* (1888).

Det finns många sammansättningsförleder som "höjer" eller intensifierar efterledens betydelse med sin ursprungliga betydelse eller en utvecklade som föreligger redan hos ordet som simplex. Ett exempel är *tvär-* med grundbetydelsen 'skarp riktningsändring', t.ex. *tvärbrant* (1640) och *tvärdjup* (1715; såsom sbst. 1741), och en tidig bildlig betydelse 'ovänlig', 'vresig', som också föreligger tidigt (1588). Antingen den utvidgade betydelsen 'plötslig' eller den bildliga 'ovänlig', 'vresig' eller båda finns i sammansättningarna *tvärtystna* (1773; obs.), *tvärsäker* (1839), *tvärarg* (1913), *tvärilsken*, *tvärmätt*, *tvärallvarlig* (1958), *tvärförbannad* (1957), *tvärbromsa* (1951), *tvärdö* (1936). Inga sammansättningar med *tvär-*, inte ens *tvärsäker*, *tvärarg*, *tvärilsken*, räknas som utrustade med prefixlik förled. Det specificeras ett sätt att vara säker, ilsken osv., men det uttrycks inte en högre grad av säkerhet resp. en intensivare ilska.

Sammansättningar med *pytte-* är också sådana som inte räknas (*pytteglas* (1897), *pytteliten* (1931), *pyttebil*, *pyttemöbler*). Betydelsen är 'mycket liten'. Ursprungligen är *pytte* ett oböjligt adjektiv med samma betydelse som i förledsposition (*En liten pytte plåtbyggnad* (1913), *Kanske är bröstvårtan väldigt, väldigt liten? Så pytte att* [osv.] (1998)). Sammansättning med *-liten* är alltså en tautologi.

Sammansättningar med *il-* har inte heller tagits med. De har bildats efter danska och tyska motsvarigheter (*ilbefordran* (jfr tyska *eilbeförderung*; 1918), *ilbud* (jfr danska *ilbud*; 1815), *ilgods* (efter danska *ilgods*,

tyska *eilgut*; 1873), *ilfart* (1848), *ilsamtal* (1932), *ilmarsch* (jfr danska *ilmarch*, tyska *eilmarsch*; 1815), *iltelegram* (1889), *iltåg* (efter tyska *eilzug*; †; 1877–1892)). Förleden är avledning av *ila*, har betydelsen 'som utförs eller går mycket snabbt' och utgångsbetydelsen 'brådslande förflyttning'. Det är alltså ingen betydelseskilnad mellan förleden och ordet som simplex, bortsett från avledningsförhållandet.

Som visades i avsnitt 2.1 kan förhållandet mellan för- och efterled i vissa sammansättningar omskrivas som en jämförelse och sammansättningen och förleden uppfattas som ursprungligen motiverad (*jättelång*). Andra sammansättningar ansluts kanske numera till sådana med förstärkande, alltså icke motiverad förled. Även nybildning kan ske med direkt anslutning till sammansättning med förstärkande förled; man kan t.ex. tänka sig *jätteträdgård* i analogi med *jättehus* 'mycket stort hus'. En jämförelse som tycks ha funnits och kanske verkligen är ursprunglig kan föreställas eller återupplivas hos språkbrukaren. Man kan t.ex. tänka sig att *jättekraftig* och *jätteträdgård* uttyds 'kraftig som en jätte' resp. 'trädgård som är så stor att den passar för en jätte', trots att sammansättningarna kanske är bildade med förleden *jätte-* i den förstärkande betydelsen 'mycket' resp. 'mycket stor' och inte analogt med *jättestor* 'stor som en jätte' eller *jättehus* 'jättes hus' eller 'hus som är så stort att det passar för en jätte'. Om jämförelsebetydelsen återupplivas eller skapas i uttydning av sammansättningen går betydelseutvecklingen i motsatt riktning, nämligen förstärkande > jämförande. Ingen möda har lagts ner på den närmast omöjliga uppgiften att noggrant skilja sammansättningar bildade i analogi med sammansättningar med jämförande förled från sammansättningar bildade i analogi med sådana med förstärkande förled. Många gånger handlar det bara om en möjlig men inte nödvändig uttydning av sammansättningen. En *jättestor* sten kan vara stor som en jätte. *Jättestora* blad är väl däremot normalt mycket stora och inte stora som jättar.

Att sammansättningar, ibland med samma förled, kan vara antingen sådana med prefixlik förled, där betydelsen är en utvidgning i förhållande till ordets användning som eget ord, eller sådana med förled som inte avviker från användning som simplex är tydligt i många fall, t.ex. *jätteliten* resp. *jättestor*, men svårt att avgöra i andra. Gränsen som har dragits för att upprätta förteckningen i kapitel 3 är därför inte garanterat fri från godtycke.

2.4. Produktivitet

En förled är egentligen mest övertygande prefixlik om den inte bara är be-

tydelsemässigt självständig i förhållande till simplex utan också produktiv, alltså möjlig att använda som förled vid bildning av nya ord. Man kan t.ex. ifrågasätta om *smäll-* i *smällfet* och *smällkallt* är prefixlikt, eftersom förleden bara förekommer i dessa två sammansättningar. Förleder har emellertid tagits med i förteckningen fastän de bara förekommer i någon eller några få sammansättningar, t.ex. *atom-*, *bauta-*, *beck-*, *bomb-*. Förleden i t.ex. *bindgalen*, *brandröd*, *bräddfull*, *eldröd*, *hårfin* har däremot inte tagits med. Dessa är med tanke på hur förleden förstärker efterledens betydelse kandidater som har bedömts men uteslutits, inte främst därför att förleden bara kombineras med en enda efterled utan eftersom förledens betydelse har ansetts vara densamma som vid användning som eget ord¹ (se föregående avsnitt 2.3).

Förleden bedöms i fråga om produktivitet och sammansättningarna huruvida de är fullt brukliga eller har inskränkt bruklighet. Produktivitet ska här fattas som subjektiv produktivitet (se Malmgren 2001), alltså en förmodad uppfattning hos språkbrukarna om affixets användbarhet i nu-språket. Uppgift om bruklighet handlar om de enskilda sammansättningarnas vanlighet i modernt språk. Normalt ger produktiv förled fullt brukliga sammansättningar, men det kan naturligtvis också ha bildats sådana som fallit ur bruk eller är mindre brukliga.

2.5. Emfatisk förbindelse

En del sammansättningar med prefixlik förled existerar eller har funnits bara som mer eller mindre vanligt alternativ till emfatisk förbindelse av två ord (*spiknykter* – *spik nykter*). I vissa fall är denna emfatiska förbindelse den enda möjligheten idag (*skvatt galen*, *stört omöjlig*). I andra har den alltid varit allena rådande (*platt omöjlig*). I senare fall finns exemplen inte medtagna i förteckningen i kapitel 3.

2.6. Oförändrat bruk under beskrivningsperioden

Om en sammansättning med prefixlik förled är äldre än 1800 och dess bruklighet inte ändrats de senaste 200 åren har den inte tagits upp till beskrivning. Detta gäller t.ex. *smällfull* (1605–) 'så full att det smäller', den mindre genomskinliga sammansättningen *smällfet* (1740), ursprungligen 'fet så att fläsket smäller', och *smällkallt* (1729), ursprungligen 'kallt så

¹ Man kan också förstå betydelsen hos *bindgalen* som resultat av en utveckling hos sammansättningen. I så fall har varken *bind-* eller *galen* kvar sin egentliga betydelse.

att det smäller i knutarna'. Inte heller *kattguld* (1578) 'guld för katten', alltså 'dåligt guld', och många sammansättningar med *genom-*, t.ex. *genomfalsk* (1719), fastän någon enstaka kan vara belagd först senare än 1800, t.ex. *genomelak* (1890). Det vore tvivelaktigt att räkna in sammansättningar med *genom-* också av det skälet att förleden väl har samma betydelse som ordets självständiga användning (se avsnitt 2.3).

3. Presentation

De undersökta orden har hämtats från NEO, SAOB, Nyord, Nyordsboken, Noreen (1904:502–505), Sigurd (1983) och från Lindgren (2002). Orden ur Nyord och Nyordsboken har plockats vid genomläsning från pärm till pärm. NEO har lämnat bidrag i form av lista upprättad av Språkdata med alla ord i NEO som har angivits som prefix. Ur den listan har prefixlika förleder plockats ut. Dessutom har NEO på nätet använts och sökordet ”förstärkande” har där fått visa vägen till eventuella kandidater. Samma metod har använts i SAOB på nätet, OSA. Dessutom har i OSA sökning gjorts på frasen ”ss. förled i ssg”. Naturligtvis har några förleder associationsledes dykt upp under arbetets gång.

Nedan beskrivs de prefixlika förlederna i alfabetisk ordning. För var och en anges huruvida förleden nu är produktiv och sammansättningsarnas bruklighet kommenteras. Det ges kronologiskt ordnade exempel på sammansättning med årtal för det som efter kontroll i ordböcker, SAOB:s arkiv, Språkdatas konkordanser eller pressarkiv på nätet befunnits vara äldsta eller, vid obruklighet, yngsta belägg. Vidare beskrivs den betydelse som den förstärkande eller värderande innebörden utgår ifrån (ofta i sammansättning där förleden är motiverad) samt betydelse hos uppmärksammas förled (här kallad förledsbetydelse). Det anges också vilken ordklass sammansättningens efterled har och vilken den semantiska relationen är mellan för- och efterled.

Förteckningen nedan fungerar också som register eftersom hänvisning görs till förled som inte uppfyller krav för behandling men kommenteras på annan plats i uppsatsen.

as-

- Bruklighet: Produktivt, men sammansättningarna har iögonenfallande, stark stilprägel. Se vidare nedan under Förledsbetydelse.
- Exempel: *asfin* (1949), *asflott* (1951), *asrolig* (1990), *asläcker* (1990); *asfull* (1960), *asberusad* (1968), *asflummig* (1976), *asgarva* (1967).
- Utgångsbetydelse: ’kadaver’.
- Förledsbetydelse: Förleden kombineras såväl med adjektiv med negativ (*asfull* osv.) som med positiv betydelse (*asfin* osv.). Sammansättningar med positiva adjektiv har använts förhållandevis tidigt med

äldsta belägg kring 1940–50 (*asfin*, *asflott*) och fått en renässans på 1990-talet (*asrolig*, *asläcker*). Troligtvis rör det sig om två separata introduktioner; 90-talets användning är nog inte en direkt fortsättning av ett bruk på 40- och 50-talet.

- Efterledsordklass: adj., verb (*garva*).
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande. Jfr *gorr-* (*gör-*), *skit-*.

atom-

- Bruklighet: †. *Atombillig* och *atommuck* anförs som exempel av Johannisson (1958:20), som skriver att de flesta sådana sammansättningar med förstärkande förleder ”har kort livslängd och omsättningen är därför stor”. Att *atom-* kommer till användning på 1950-talet har naturligtvis sin förklaring i att atombomben med dess oerhörda effekt uppmärksammades och intensivt diskuterades.
- Exempel: *atombillig* (1950-talet), *atommuck* (1950-talet).
- Utgångsbetydelse: ’atom’ hos förleden i *atombomb*. Denna sammansättning med konnotativ eller utvidgad betydelse ’stor, kraftig och förfärlig bomb’ har sannolikt inspirerat till den värderande betydelsen.
- Förledsbetydelse: ’mycket’ (*atombillig*); ’med stor verkan’, ’pang-’ (*atommuck*).
- Efterledsordklass: adj., sbst.
- Semantisk relation: Värderande.

bauta-

- Bruklighet: Produktivt, men sammansättningarna väl mindre brukliga, åtminstone bland språkbrukare över 16-årsåldern.
- Exempel: *bautahurra* (1985), *bautabil*, *bautasvärd*, *bautaflagga* (1993), *bautakonsert* (1993), *bautabokhylla* (1993), *bautatjänst* (1995).
- Utgångsbetydelse: Förleden i *bautasten*, möjligen uppmärksammas i serietidningen Asterix. Sannolikt ligger en hos språkbrukarna förmodad betydelse ’stor’ bakom användningen som förstärkningsförled, men den riktiga ursprungsbetydelsen är okänd. Eftersom ett självständigt ord *bauta* inte finns, skulle ordet kunna betraktas som regelrätt prefix.
- Förledsbetydelse: ’mycket stor’.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

beck-

- Bruklighet: Inte produktivt som förstärkande förled; använt bara i två

sammansättningar, som dock är fullt brukliga.

- Exempel: *beckmörk* (1807), *becksvart* (1832).
- Utgångsbetydelse: 'beck'. I den mån 'kraftigt svart' fortfarande är en levande betydelse hos *beck* är förleden motiverad men annars prefixlikt förstärkande. Jfr danskans *begmørk* och *begsort*.
- Förledsbetydelse: 'fullständigt', 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

berg-

- Bruklighet: Inte produktivt; begränsat i sin användning till de fullt brukliga sammansättningarna *bergsäker* och *bergfast* samt *bergfin* som är ålderdomligt och numera bara kan beläggas någon gång (1981; Språkdatas Bonniersromaner).
- Exempel: *bergsäker* (1877); *bergfin* ('som är fullständigt ren' (om ädla metaller)).
- Utgångsbetydelse: 'berg' i sammansättningen *bergfast* 'fast som berget' (1688) (jfr *klippfast*). 'Berg' är möjligen enda betydelsen i sammansättningen *bergfin* (1740–1981) 'fin (ren) som när det (silvret, guld) förekommer i berget; (i det närmaste) rent silver (guld)'.
- Förledsbetydelse: 'absolut', 'fullständigt', 'helt och hållet'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

bind-, se s. 10.

björn-

- Bruklighet: Inte produktivt; förekommer bara i enstaka sammansättning där betydelsen egentligen missuppfattats.
- Exempel: *björntjänst* (1995; enligt enkätundersökning bland högstadiel elever (se nedan)).
- Utgångsbetydelse: Djuret björn. Sammansättningen *björnkram* 'stor, rejäl kram' har möjligen befordrat den utvidgade betydelsen 'stor, fin tjänst eller hjälp' hos sammansättningen *björntjänst*. Ordets ursprungliga betydelse är 'otjänst', 'välment hjälp som blir till skada för den som skulle hjälpas'. Så här skriver en lärare som har gjort en enkätundersökning: "I mina egna små undersökningar [...] tror drygt 90 procent att ordet *björntjänst* betyder raka motsatsen, det vill säga att göra någon en 'bautatjänst', för att citera en högstadiel elev. Jag har funderat mycket över varifrån denna förändrade uppfattning härrör. Tror mig ha funnit ett svar: ansvarig för detta är Björne! Den brune i TV-programmet Björnes magasin." (Språkdatas pressmaterial från

1995)

- Förledsbetydelse: 'stor'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

blixt-

- Bruklighet: Produktivt med adjektiv som efterled, i fullt brukliga sammansättningar och i några som inte längre används. Produktivt också i sammansättningar med substantiv, men förleden där är inte prefixlik (se nedan under Exempel). Huruvida förleden i de adjektiviska sammansättningarna är övertygande prefixlik, se nedan under Förledsbetydelse.
- Exempel: *blixtförbannad* (1852), *blixtförälskad* (åtminstone sedan 1981); *blixtinkalla(d)* (1959); *blixthal* (1959); *blixtfull* (föga brukligt; 1851; jfr äldre danska *blisfuld*, *blixfuld*, tyska *blitzbesoffen*); särskrivet 1745–1907), *blixtbefängd* 'rasande' (†; 1790; obs.) *blixtrasande* (föga brukligt; 1856–1891), *blixtsnäll* 'snabb' (†; 1809–1847). (Följande betraktas inte som sammansättningar med prefixlik förled. De består av förled + substantiv där förleden svarar för en bildlig jämförelse men inte ger någon värderande innebörd åt efterleden eller har annan betydelse än som simplex. *Blixttåg* 'snälltåg' (1836–1906), *blixtkrig* (1940), *blixturné* (1894), *blixthalka* (1960), *blixtoffensiv* (1945), *blixtbehandling* (1916), *blixtanfall* (1940), *blixtbelysning* (1965), *blixtbesök* (1965), *blixtvisit*.)
- Utgångsbetydelse: 'elektrisk urladdning vid åska, med starkt och plötsligt ljus'. Jfr *blixtsnabb* (1831).
- Förledsbetydelse: 'mycket'. I den mån betydelsen 'med oerhörd snabbhet' är dominerande hos förleden i de adjektiviska sammansättningarna är förleden knappast prefixlik eftersom dess betydelse då överensstämmer med en väsentlig del av simplexordets (*blixtsnabb* 'snabb som blixten', *blixtförbannad* 'förbannad med snabbhet och plötslighet som hos blixten'). Med en mer allmän betydelse 'mycket' är däremot förleden prefixlik.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

block-

- Bruklighet: †
- Exempel: *blockarbete* (1850; av Dalin betecknat som brukligt bland det lägre folket), *blockfylla* (utan belägg i SAOB; jfr *-full*), *blockfull* 'starkt berusad', 'stupfull' (1913), *blockdum* 'gruvligt dum', 'stockdum' (1844–1886; av Almqvist betecknat som tillhörande det lägre språket), *blockfet* 'onormalt fet', 'smäckfet' (1844–1867), *blockmätt*, 'proppmätt (utan belägg i SAOB), *blockrik* (1843), *blockstor* 'kolossal', 'jättestor' (1896), *blocksupa* (utan belägg i SAOB), *block-säker* (1914; *Firman hade [...] ett mångårigt, blocksäkert, eget kommissionskontor i Gävle*), *blockläsa* 'pluggläsa', 'plugga' (1909), *blocksvärja* 'svära gruvligt' (1844; av Almqvist betecknat som tillhörande det lägre språket), *blockäta* 'äta mycket glupskt' (1844–1906; av Kindblad betecknat som förtroligt och skämtsamt).
- Utgångsbetydelse: 'jämförelsevis stort, massivt stycke'.
- Förledsbetydelse: 'kolossalt', 'intensivt'.
- Efterledsordklass: sbst., adj., verb.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

blod-

- Bruklighet: †
- Exempel: *blodung* (1845–1907).
- Utgångsbetydelse: Möjligen 'blod', men sannolikt efter tyskans *blut*- i *blutjung*. Jfr *blodsur* (1665), efter tyskans *blutsauer*.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'synnerligen', men sannolikt är hela sammansättningen bildad efter tyskt mönster.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande, eftersom hela sammansättningen är inlånad. Möjligen har förleden anslutits till svenskans *blod* i vanlig eller någon utvidgad betydelse.

blå-

- Bruklighet: Inte produktivt, men i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *blåneka* (1913), *blåköra* 'köra snabbt och hänsynslöst' (1948), *blådåre* (1950).
- Utgångsbetydelse: 'blå färg'. Jfr *blåslagen* (1654) och *blåfrusen* (1843), med ursprungsbetydelsen kvar.
- Förledsbetydelse: 'intensivt'.
- Efterledsordklass: verb, sbst.
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande.

bomb-

- Bruklighet: Inte produktivt; begränsat till enstaka sammansättning, som dock är fullt bruklig.
- Exempel: *bombsäker* 'absolut säker, helt säker' (1946).
- Utgångsbetydelse: 'bomb' hos förleden i *bombsäker*, i betydelsen 'säker mot bomber' (1877).
- Förledsbetydelse: 'absolut', 'helt och hållet'. Den förstärkande förleden kombineras bara med en enda efterled. Den är alltså inte produktiv. Troligtvis har hela sammansättningen använts vitsigt men väl mist sin koppling till ursprungsbetydelsen och därigenom blivit en sammansättning med förstärkande förled.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv ('så säker att det håller mot bomber') > förstärkande.

bonde-

- Bruklighet: Inte produktivt, och sammansättningarna numera mindre brukliga.
- Exempel: *bondsnål* 'snål på ett synnerligen småaktigt och kortsynt sätt', 'mycket snål' (1850), *bondneka* 'neka helt och fräckt', 'neka intensivt' (1893).
- Utgångsbetydelse: 'person som odlar jorden', 'bonde'. Ordet har i sammansättningar ofta betecknat enkelhet el. småaktighet, t.ex. *bondblyg*, *bondkvick* (1850), *bondtro*, dels 'vantro' (1747), dels 'tro hos enkelt och oförvillat (bond)folk' (1888).
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'intensivt'.
- Efterledsordklass: adj., verb.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande. Dock är kanske den ursprungliga betydelsen och därmed jämförelsen fortfarande levande för språkkänslan och därmed utvecklingen till förstärkande innebörd inte övertygande. I så fall föreligger snarare exempel på förstadium till förstärkande betydelse.

¹**botten-**

- Bruklighet: †, möjligen p.g.a. ordets starkare anknytning till och kollision med den bildliga betydelsen 'något negativt el. ofördelaktigt' (jfr ²*botten-*).
- Exempel: *bottenärlig* 'genomärlig' (1780–1960), *bottengod* (1834–1882), *bottenhederlig* (1861), *bottenredlig* (1878), *bottenrik* (1753–1895), *bottensjälvisk* (1892).
- Utgångsbetydelse: 'nedersta delen'.

- Förledsbetydelse: 'grundligt', 'fullständigt', 'i grund och botten', 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv ('så att det går till botten') > förstärkande.

2botten-

- Bruklighet: Produktivt, men mindre brukliga sammansättningar.
- Exempel: *bottentrivial* (1965), *bottendålig* (1966); *bottenmatch* (1976), *bottenår* (1987).
- Utgångsbetydelse: 'nedersta delen'. Jfr *bottenklass* 'lägsta klass' (1960), *bottenlag* (1965), *bottennotering* (1968), *bottentjänst* 'tjänst lägst i befordringsgången' (1966–1973; väl numera föga brukligt), *bottenrekord* (1976), *bottennivå* (1987).
- Förledsbetydelse: 'grundligt', 'fullständigt', 'i grund och botten', 'mycket'; 'som håller lägsta kvalitet eller värde'. Märk användningen av simplex *botten* i samma betydelse, som kan vara utlöst ur sammansättningar eller en anslutning till *toppen* (*matchen var botten*). Jfr *jätte-*, *kalas-*, *kanon-*, *knall-*, *toppen-*.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv ('så att det hör hemma på botten') > förstärkande; värderande.

brak-

- Bruklighet: Svagt produktivt, men i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *brakmiddag* (1950), *brakfest* (1950-talet), *braksuccé* (1936), *braskiva* = *brakfest* (1970-talet).
- Utgångsbetydelse: 'kraftigt ljud'.
- Förledsbetydelse: 'intensiv'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Konsekutiv ('så att det ger ett brak') > förstärkande. Alternativt: Värderande. Jfr *atom(muck)*, *dunder-*, *knall-*, *pang-*, *skrov-*, *skräll-*.

brand-, se s. 10.

brädd-, se s. 10.

bus-

- Bruklighet: Svagt produktivt och i mindre brukliga sammansättningar.
- Exempel: *busenkel* (1954), *buskul* (1957), *busbra* (1987).
- Utgångsbetydelse: 'handling som bryter mot regler, utförd på skoj'.

- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

bål-

- Bruklighet: †. Jfr dock *bålgeting*.
- Exempel: *bålstor* (1896; *bålstora cigarrer. Det var en bålstor störsjö* (1899). *All mat var god, man slukade bålstora stycken som ett rovdjur* (1981)), *bålstark* (1853; *bålstarka kärror*), *bålverk* 'storverk' (1803; *Roms bålverk i konsterna*), *bålgeting* (numera väl utan levande betydelse hos förleden, med reservation för anslutning till substantivet *bål* (se under Utgångsbetydelse)).
- Utgångsbetydelse: 'stor', 'grov'. Möjligen har förleden (ursprungligen ett adjektiv) i senare tid anslutits till substantivet *bål* 'huvudmassan hos kroppen'.
- Förledsbetydelse: 'stor'; 'oerhört', 'kraftigt', 'kolossalt', 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj., sbst. (*bålverk, bålgeting*).
- Semantisk relation: Eftersom den ursprungliga betydelsen hos *bål* är 'stor', 'grov', så är den semantiska relationen i sammansättningarna ursprungligen direkt förstärkande, men eftersom betydelsen 'stor', 'grov' är död så kan förleden i sammansättningarna i åtminstone senare tid tänkas ha anslutits till substantivet *bål* (som väl sker med *bål-* i *bålgeting*). Den semantiska relationen mellan för- och efterled är i så fall snarast jämförande > förstärkande, värderande.

dröm-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *drömhus* (1949), *drömbil* (1954), *drömresa* (1950-talet), *drömjobb* (1965).
- Utgångsbetydelse: 'dröm'. Se Förledsbetydelse. Jfr *drömmil* 'mil första gången löpt på viss tid' (1954).
- Förledsbetydelse: Egentligen ligger förledsbetydelsen nära eller är identisk med en pregnant betydelse hos simplex ('skön dröm'). Dock räknas förleden här som prefixlik. Se avsnitt 2.3.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande, värderande.

dunder-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *dunderkarl* (1810), *dundergubbe* (1843), *dunderbok* (1887; *en riktig dunderbok med tidens djupaste frågor i Skärgårdsform*),

dunderreklam (1896), *dunderolycka* (1904), *dundermiss* (1921), *dunderskott* (1924; *dunderskott i nättaket*), *dunderskräll* (1924), *dundersuccé* (1934), *dundertabbe* (1959), *dunderhonung* (1973), *Dunderklumpen* (1974), *dunderblandning* (1983), *dundermedicin* (1983), *dundermedel* (1987), *dunderfiasko* (1997), *dunderfin* (1897).

- Utgångsbetydelse: 'kraftigt, förhållandevis dovt buller'.
- Förledsbetydelse: 'mycket kraftig', 'mycket stark'. Sannolikt föreligger den ursprungliga betydelsen i sammansättningen *dunderfjärt* (1734) och likaså i det äldre exemplet *dunder-A* (*Vårt dunder A, som hafver högsätet för dett Danske e* (1696; Tiällmann Grammatica suecana, s. 61). Tiällmann menar nog 'starkt ljudande a'. I *dunderord* med betydelsen 'bombastiskt uttryck' (1734) kan man också förmoda den ursprungliga betydelsen, fast i bildlig användning. Mindre motive-rad förled och en betydelse som har mer av intensifiering finns hos t.ex. *dunderkarl* (1810). Bamsefarmors *dunderhonung* (1973) ligger sannolikt bakom senare bildningar som t.ex. *dunderblandning* och *dundermedicin*.
- Efterledsordklass: sbst., även adj. (*dunderfin*).
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande, värderande. Jfr *atom-* (*muck*), *brak-*, *knall-*, *pang-*, *skrov-*, *skräll-*.

dö(d(s))-

- Bruklighet: Produktivt i formen *döds-* och den mera vardagliga *dö-*. Sammansättningar med formen *död-* är föga, de andra fullt brukliga.
- Exempel: *dödfull* ('nästan full till döds'>) 'mycket full' (1890) (numera: *döfull*); *dödstrött* 'mycket trött' (1950-talet), *dödstyst* (1950-talet), *dörädd*, *dötrist*, *dökul*, *dödsbra* (1995), *dömycket* (1996), *dösäker* (1998; *I detta finns, det är hon "dösäker" på, en av humorns viktigaste grundstenar*), *dö(ds)fräck*, *dö(ds)enkel*.
- Utgångsbetydelse: 'död' i sådana sammansättningar som *dödsfarligt* 'så att det leder till döden'; *dödsblek*; *dödstyst* 'som (minner om) döden'; *dödsrädd* 'rädd för att dö'.
- Förledsbetydelse: 'oerhört', 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv el. jämförande > förstärkande.

eld-, se s. 10.

elva-

- Bruklighet: †
- Exempel: *elvabefängd* (1896; *Det blåser så elvabefängt, så ...*), *elvaglad* (1901), *elvaförbannad* (1913), *elvadjäklig* (1914).
- Utgångsbetydelse: Grundtalet elva. Sannolikt har ordet kommit att användas förstärkande efter mönster av sådana ord som *sju*, *sjutton* och lekfullt anknutits till *djävla*.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'oerhört'.
- Efterledsordklass: adj. Efterleden är oftast ett kraftuttryck.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

etter-

- Bruklighet: Produktivt, men alla sammansättningar utom de med kors markerade är väl mindre brukliga. *Etter-* kan användas också med färgadjektiv som senare led (*ettergrön*, *etterröd*), men i dessa sammansättningar har väl ordet oftast sin ursprungliga betydelse. I sammansättningen *ettervärre* (1887), som numera är obruklig (fast förbindelsen förekommer fortfarande som två ord), föreligger sannolikt ordet *ytter* med senare anslutning till *etter*.
- Exempel: *etterarg* (†; 1915), *etterbefängd* (1898–1912), *etterdjävul* (†; –1847), *etterfin* (†; –1841), *etterförbannad* (1922; *Det var då etter förbannat*), *etterkall* (†; 1820–1903), *ettersom* (†; 1892–1917), *ettersur* (1845–2001), *ettersalt* (2001), *ettersöt* (2001), *etterbesk* (2000), *ettertaggig* (2000), *etterkäck* (1999).
- Utgångsbetydelse: 'gift'.
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

extra-

- Bruklighet: Inte produktivt i substantiviska sammansättningar, men *extrapris* är fullt brukligt. Mera produktivt i förbindelse med adjektiv och då i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *extrakaffe* (†; 1905), *extrapris* (1950); *extrafin* (1814), *extrastor* (1976), *extralång* (1976).
- Utgångsbetydelse: Möjligen ligger i de substantiviska sammansättningarna den enligt SAOB vardagliga fast väl nu döda betydelsen 'av ovanligt god el. utsökt kvalitet' bakom (*ett extra kaffe*). Så kan förhållandet vara i synnerhet beträffande *extrakaffe*, som i så fall inte förtjänar att nämnas i detta sammanhang eftersom förledsbetydelsen är densamma som simplexordets ('av ovanligt god kvalitet'). Kanske

föreligger emellertid, i synnerhet i *extrapris*, en egen utveckling med utgångsbetydelsen 'utöver det vanliga' (*extra anslag*, *extraanslag*, *extrabil*, *extrakläder*), som blivit pregnant ('utöver det vanliga i gynnsam riktning'). För de adjektiviska sammansättningarna jfr eng. *extra-large*, *X-large* och användningen som adverb i uttryck som t.ex. *extra prima*, *extra fin kvalitet* 'fin kvalitet utöver det vanliga'. Förledsbetydelsen 'mycket' i de adjektiviska *extrafin* etc. är visserligen logiskt sett inte annorlunda än 'utöver det vanliga', men användningen representerar i alla fall en utveckling under 1800- och 1900-talet.

- Förledsbetydelse: 'utöver det vanliga i gynnsam riktning' (*extrapris*); 'av ovanligt god el. utsökt kvalitet' (*extrakaffe*); 'mycket'.
- Efterledsordklass: sbst.; adj.
- Semantisk relation: Värderande (+ sbst.), direkt förstärkande (+ adj.).

fantom-

- Bruklighet: Produktivt, men sammansättningarna är väl mindre brukliga.
- Exempel: *fantomräddning* (1981), *fantomtid* (1994), *fantominsats* (1990).
- Utgångsbetydelse: Seriefiguren Fantomen.
- Förledsbetydelse: 'fantastisk', 'fenomenal'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande. Den ursprungliga, jämförande betydelsen ligger fortfarande nära ('som påminner om Fantomen').

fet-

- Bruklighet: Inte produktivt, slangbetonat och i enstaka sammansättning.
- Exempel: *fethaja* 'vara absolut säker på', 'förstå el. tro el. inse i högsta grad' (1996).
- Utgångsbetydelse: Betydelsen hos *fet* i modern, positivt värderande betydelse 'mycket bra', 'stor', 'häftig' och den hos *fett* i adverbial användning (t.ex. *rocka fett* 'vara bra eller utmärkt'), efter eng. *fat* 'häftig'.
- Förledsbetydelse: 'i stor utsträckning', 'i hög grad'.
- Efterledsordklass: verb (*haja*).
- Semantisk relation: Värderande.

fis-, se s. 8.

genom-, se s. 11.

gorr-, gör-

- Bruklighet: Produktivt, regionalt. Formen *gorr-* är numera föga bruklig eller obruklig.
- Exempel: *gorrfull* (1891; i två ord 1573), *gorrsupa* (1830), *görrolig* (1981), *görglad* (1997), *göront* (1997).
- Utgångsbetydelse: 'tarminnehåll'; 'var', fast i modern användning (*gör-*) finns väl knappast någon anknytning till ett ord med denna betydelse. I så fall är ordet numera ett förstärkande prefix.
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj., verb.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande. Jfr *as-*, *skit-*.

gottköps-, se s. 8.

grav-

- Bruklighet: Inte produktivt, men fullt brukligt i *gravallvar*, *gravallvarlig*. Andra sammansättningar är väl mindre brukliga.
- Exempel: *gravblek* (1822), *gravlugn*, sbst. (1847), *gravtyst* (1919), *gravallvar* (1916), *gravallvarlig* (1919).
- Utgångsbetydelse: 'grav'.
- Förledsbetydelse: 'mycket', ansenlig.
- Efterledsordklass: adj., (sbst.).
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande. Sammansättningarna *gravallvar* och *gravallvarlig* är sannolikt lån från danskan. Förleden i dessa har väl övertygande utvidgats till en förstärkande betydelse, medan förleden i de övriga kanske är mer motiverad genom att ligga närmare ursprungsbetydelsen.

grund-

- Bruklighet: Inte längre produktivt. Fullt brukligt i sammansättningen *grundfalsk* 'alltigenom falsk' (1765–) och i particip som t.ex. *grundlurad*, *grundlärd*.
- Exempel: *grunddjup* 'bottendjup', 'oändligt djup' (†; 1802), *grundelak*, 'genomelak' (†; 1756–1925; av Östergren angivet som mindre vanligt), *grundgod* (†; 1526–1804), *grundhederlig* (föga brukligt; 1811–), *grundkvick* (†; 1799), *grundrik* 'mycket rik' (†; 1897; ordet kan tidigt ha haft visst stöd i användningen genom vitsig anslutning till ett annat *grundrik* 'tankerik' (†; 1759), där förleden är ett ord med betydelsen 'tanke', 'mening'), *grundlura*, i synnerhet *grundlurad* (1904–; jfr *grundlärd* (1709), *grundolik* (föga brukligt; –1853), *grundväsentlig* 'mycket väsentlig' (föga brukligt; –1823), *grundärlig* (mindre brukligt; 1733–1916).

- Utgångsbetydelse: 'botten'.
- Förledsbetydelse: 'fullständigt', 'grundligt', 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj., även particip.
- Semantisk relation: Konsekutiv ('så att botten nås', 'i botten') > förstärkande.

grädd-

- Bruklighet: Svagt produktivt och i mindre brukliga sammansättningar.
- Exempel: *gräddjobb* (1987), *gräddvåning* (1993).
- Utgångsbetydelse: 'grädde'. Efter *gräddfil* i bildlig betydelse 'förtur', 'företrädesrätt' (1987), utvecklat ur vitsig användning av *gräddfil* i betydelsen 'trafikfil för privilegierade' (1983). Därav även *gräddhylla* 'attraktivt bostadsområde' (1987).
- Förledsbetydelse: 'mycket förmånlig och bra'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande.

guda-

- Bruklighet: Knappast produktivt, fast med fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *gudagrann* (1842), *gudagod* (1850).
- Utgångsbetydelse: 'Gud'.
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj., sbst.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

guds-

- Bruklighet: †
- Exempel: *gudsförbannat* (1810), *gudsinnerligt* (1857).
- Utgångsbetydelse: 'Gud'.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'oerhört'.
- Efterledsordklass: adv.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande (med reservation, därför att sammansättningarna inte används nu och man alltså inte med sin språkkänsla kan avgöra ordens betydelse).

gör-, se *gorr-*.

hel-

- Bruklighet: Produktivt i adjektiviska sammansättningar. De exemplifierade sammansättningarna med adjektiv är nybildningar från beskrivningsperioden och fullt brukliga, men det finns de som är betydligt äldre än 1800 (se under Utgångsbetydelse). Sammansättningar med substantiv inskränks till de fullt brukliga *helkväll* och *heldag*.
- Exempel: *helblind* (1849), *helnykter* (1886), *helvass* (1947), *helsvensk* (1956), *helbra* (1958), *helrätt* (1965), *helkass* (1965), *heltänd* (1966), *helkul* (1970); *helkväll* 'hel och lyckad kväll' (1966), *heldag* 'hel dag' med inbegrepp av 'lyckad' (1987).
- Utgångsbetydelse: 'med fullständig omfattning', 'helt och hållet', t.ex. *helgalen* (1643), *helnaken* (1713). Denna betydelse gäller både för ordet som förled i ovan givna exempel och för ordet som simplexadverb *helt* (*helt naken* 'helt och hållet naken', *helt galen* 'helt och hållet galen'). Det är svårt att bestrida att betydelsen också föreligger i senare tids sammansättningar, t.ex. *heltänd*, men förleden kombineras möjligen lättare med graderbara adjektiv som efterled (*helbra*, *helkass*) i jämförelse med tidigare eventuell preferens för absoluta (*helnaken*, *helblind*). Eftersom en betydelseutvidgning tycks ha skett räknas här förleden i *helbra* etc. som direkt förstärkande. Sammansättningar med *hel-* och komparerbara adjektiv finns dock tidigt belagda, t.ex. *helskön* (1663). De substantiviska sammansättningarna är utvidgningar av betydelsen hos tvåordsuttryck (*hel kväll* 'kväll med fullständig omfattning') där betydelsen 'lyckad' har inbegripits. *Heldag* i betydelsen 'hel dag' är belagt från 1958. Märk att det äldre *helafton* 'hel afton', 'afton med fullständig omfattning' (1907) sannolikt har utlösts ur en sammansättning, t.ex. *helaftonsprogram* 'program som omfattar en hel afton' (1889).
- Förledsbetydelse: 'fullständigt', 'helt och hållet', 'mycket'; 'hel och lyckad'.
- Efterledsordklass: adj.; sbst.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande resp. (i förbindelse med substantiv) värderande.

himmels-, se s. 7.

himla-

- Bruklighet: †
- Exempel: *himlabefängd* (1848), *himlaglad* (1887), *himlaarg* (1896); *himlanöt* (1863), *himlahund* 'usling' (1908).
- Utgångsbetydelse: 'himmel', 'av himmelska dimensioner'.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'stor'.

- Efterledsordklass: adj; sbst.
- Semantisk relation: Värderande.

hjärte-

- Bruklighet: Inte längre produktivt, men fullt brukligt i sammansättningarna *hjärtegod* och *hjärteglad*.
- Exempel: *hjärtegod* (1801), *hjärteglad* (1837), *hjärtevänlig* (mindre brukligt; 1853-), *hjärtekär*, adj. (†; 1900; 'innerligt älskad'), *hjärtefin* (mindre brukligt; 1929-); *hjärteglädje* (mindre brukligt; 1852-), *hjärtekär*, sbst. (†; 1901; 'hjärtanskär', i t.ex. *min hjärtekära*).
- Utgångsbetydelse: 'hjärta'. Sammansättningarna med adjektiv har väl bildats enligt mönster av *hjärtevarm* 'som har ett varmt och känslfullt hjärta' (1704), *hjärteöm* 'som har ett ömt hjärta' (1771) o.d., kanske också *hjärtefrom* som är belagt redan 1680. Jfr också *hjärtevän* (1714; 'mycket kär vän').
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'innerlig(t)'.
- Efterledsordklass: adj., sbst.
- Semantisk relation: Värderande.

hår-, se s. 10.

hård-

- Bruklighet: Produktivt. Mönstret är gammalt och ger några nya, fullt brukliga sammansättningar under beskrivningsperioden.
- Exempel: *hårdstekt* 'mycket stekt' (1889); *hårdexploatera(d)* 'exploatera mycket resp. mycket exploaterad', *hårdexploatering* (1960), *hårdrökt* (sannolikt efter *hårdstekt*).
- Utgångsbetydelse: 'hårt', 'mycket'. Den förstärkande betydelsen föreligger alltså också hos ordet som simplexadverb (*hårt saltad* = *hård-saltad* (1578)). Denna är dock mindre självfallen eller lättfunnen än betydelsen 'hård (som sten)'. Det föreligger också en ursprungsbetydelse 'hård'; 'svår', i t.ex. *hårdknäckt*, *hårdmjölkad*, och en tvetydighet mellan denna betydelse och 'hård (som sten)' i t.ex. *hårdkockt* och *hårdstekt*, 'svår att steka' (1885) resp. 'stekt så att den blivit hård'. Enligt SAOB övergår den senare i förstärkande betydelse ('stekt så att den blivit hård', dvs. 'mycket stekt').
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: perf. part. (verb, sbst.).
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande.

hög-

- Bruklighet: Produktivt i bet. 2 och 3. Se vidare under Exempel och Utgångsbetydelse nedan angående bruklighet.
- Exempel: Grupperna 1 t.o.m. 4 upprepas under Utgångsbetydelse nedan.
 - 1) *hög* i betydelsen 'av hög rang', 'mäktig'. Exempelen hänförs till och ges under Utgångsbetydelse (se nedan) eftersom ursprungsbetydelsen är bevarad utom möjligen i fall som kan klassas som missuppfattning.
 - 2) *hög* i betydelsen 'till högt värde eller i stort antal': *höga* (1915), *högsänlig* (†; 1742–1852), *högsälåten* (väl numera mindre brukligt; 1919–), *högsdråktig* (efter ty. *hochdrachtig*; 1883), *högs-effektiv* (1965), *högseldfast* (1897), *högslegant* (1972), *högsförädlad* (1883), *högsglansig* (1896), *högsgravid* (1990), *högsintelligent* (1918), *högsintressant* (1907), *högskomisk* (1892), *högskonservativ* (1892), *högs-kritisk* (1880), *högskänslig* (1896), *högsnitrerad* (1896), *högsnödig* 'i hög grad nödvändig' (†; 1597–1928), *högsvärdig* (*högsvärdigt kol*; 1908; jfr under Utgångsbetydelse 1 nedan).
 - 3) *hög* beskrivande något upphöjt eller förfinat: *högsbildad* (1883), *högsfin* 'förstklassig' (efter ty. *hochfein*; 1863–; väl numera mindre brukligt), *högskultiverad* (1921; jfr *högskultur* 'upphöjd, ädel kultur' (1819)), *högs glitterär* (1883), *högsvensk* om språk: 'mönstergillt svensk' (i Finland; 1876). Sammansättningar med värderande förled av detta slag är uteslutande från tiden efter 1800.
 - 4) *hög* i betydelsen 'lysande', 'klar', 'stark', 'bjärt': *högsröd*, egentligen 'klart el. starkt rött', 'bjärt rött' men under beskrivningsperioden möjligen också: 'mycket rött'.
- Utgångsbetydelse: 'som har stor utsträckning uppåt' (*högsbent*) och därav bildlig eller utvidgad betydelse. Sammansättningar med *hög* är gamla. De som har utvecklats vidare till bildning med prefixlik förled har följande föregångare.
 - 1) *hög* i betydelsen 'av hög rang', 'mäktig'. Sammansättningarna är ofta kopulativa och mycket gamla. Om de används idag är det ofta skämtsamt eller arkaiserande: *högsdygdig* (1690–1716), *högsförfaren* (1619–1762), *högsförnuftig* (1650–1858), *högsförnäm* (1651–1928), *högs klok* (1784–1827), *högslovlig* (efter ty. *hochlöblich*; 1558–1903), *högs lärd* (1527; jfr 2 nedan), *högs mäktig* (fornsvenska –1842), *högs nådig* (1632–1867), *högsprålande* (1615–1675), *högs viktig* (1540), *högs vis* (1550–1893), *högs väl lärd* (1696–1729), *högs värdig* (efter ty. *hochwürdig*; om person; 1559; jfr under Exempel 2 ovan).
 - 2) *hög* i betydelsen 'till högt värde eller i stort antal': *högsangelägen* (†; 1678–1771), *högsbegärlig* (†; 1646–1675), *högsbetänkt* 'noggrant övervägd' (†; 1550–1680), *högs lärd* (1527; jfr 1 ovan), *högs mogen* (†;

1676–1731), *högnyttig* (†; 1623–1664), *högskadlig* (†; 1615–1796), *högrängd* (†; 1563–1616), *högönskelig* (†; 1634–; numera blott i uttrycket *i högönskelig välmåga*).

3) *hög* beskrivande något upphöjt eller förfinat. Det rör sig ofta om avledda sammansättningar eller avledningar av sammansättningar (*högkulturell*; *hög kultur* (*högkultur*) > *högkulturell*).

4) *hög* i betydelsen 'lysande', 'klar', 'stark', 'bjärt', t.ex. *hög färg*. Denna sinnesanalogiska betydelse är väl numera mindre bruklig. Sammansättningen *högröd* 'klart el. starkt röd', 'bjärt röd' är belagd från 1689. Jfr ty. *hochrot*.

- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande (grupp 1, 2, 4) resp. värderande (grupp 3).

Anmärkning: Adverbet *högt* förekommer i några numera föga eller mindre brukliga sammansättningar, t.ex. *högtbegåvad* (1540–1872), *högtberömd* (1523–), *högtälskad* (1768–1920), *högtärad* (1628–; *Edert högtärade* (*brev*)). Förleden här har betydelsen 'mycket' redan som simplex.

idiot-, se s. 7.

il-, se s. 8.

ill-

- Bruklighet: Inte produktivt, fast i fullt bruklig sammansättning.
- Exempel: *illtjut* (1897)
- Utgångsbetydelse: 'ond', 'svår', 'ondskefull' (fornsvenska: *ilder*; *illgärning* (1526), *illvillig* (1619), (*illdåd* (1844) etc.). Det finns en förstärkande betydelse hos ordet som adverb (*slå sig illa*), som kan föreligga hos *illtjut*. Möjligen har alltså *illtjut* bildats efter mönster av *illgärning* etc. och med ev. anslutning till adverbet *illa* men kan också ha bildats efter *illröd* 'intensivt röd' (1702). Det senare ordet (*illröd*) har emellertid kanske ett annat lexem som förled (*ill* = *eld*).
- Förledsbetydelse: 'intensivt', 'starkt'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

jubel-

- Bruklighet: Inte produktivt och i enstaka, mindre bruklig sammansättning.
- Exempel: *jubelidiot* (1884).
- Utgångsbetydelse: 'som avser något som på särskilt sätt högtidlig-hålls'. Ordet är ursprungligen ett adjektiv men har tidigt anslutits till substantivet *jubel*, 'rop som är uttryck för stark glädje'. Sammansättningen *jubelidiot* har sannolikt bildats analogt med *jubelmagister* (1817) eller *jubeldoktor* 'person som för (minst) femtio år sedan promoverats till doktor och som vid promotion hedras med (nytt) diplom och i resp. fall (ny) doktorskrans'.
- Förledsbetydelse: Betecknande att viss (dålig) egenskap förekommer i mycket hög grad, 'ärke-'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande.

järn-

- Bruklighet: Knappast längre produktivt, men sammansättningarna är fullt brukliga.
- Exempel: *järnflit* (1819), *järnhälsa* (jfr tyska *eiserne gesund*; 1822), *järnkansler(n)* (av tyska; 1889), *järnlady(n)* (av engelska; 1980-talet), *järnvilja* (1831).
- Utgångsbetydelse: 'metallen järn'. Mönstret är äldre än 1800 (*järnnatt* (1751), *järnhand* (bildl.; 1789); *järnhård* (jfr tyska *eisernfest*; 1749)).
- Förledsbetydelse: 'mycket stark, stor el. intensiv'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

jätte-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *jättefånig* (1924), *jättefin* (1929; *En underbar färd, "jättefin", för att använda det epitet som en av de kvinnliga deltagarna i färden använde*), *jättetråkig* (1933), *jättebra* (1961), *jättekul*, *jätteliten* (åtminstone 1976), *jätteflitig* (1917; till *jätteflit* (ca 1860)); *jättestorhet* (1808), *jätteverk* (1815), *jätteansträngning* (1871), *jättearbete* (1893), *jättefart* (1857), *jätteframsteg* (1852).
- Utgångsbetydelse: 'övernaturligt stor, människoliknande, mytologisk varelse', ofta använt som motiverat led, dvs. utan betydelseutvidgning i sammansättningar (*jättestuga* (1600), *jättegrav* (1673), *jättegryta* (1719), *jättestor* (1811), *jättestark* (1811), *jättelång* (1827), *jättebål*, adj. 'jättestor' (†; 1847–1849), *jättehög* (1880)).

- Förledsbetydelse: 'mycket'; 'av avsevärd storlek el. omfattning'. Märk användningen av simplex *jätte* i samma betydelse, som sannolikt är utlöst ur eller elliptiskt för sammansättning (*Är du trött? – Ja, jätte*). Jfr ²*botten-*, *kalas-*, *kanon-*, *knall-*, *toppen-*.
- Efterledsordklass: adj., sbst.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

kalas-

- Bruklighet: Produktivt och mestadels i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *kalasboll* 'skickligt spelad boll' (1924), *kalasform* (1924), *kalaspassning* (1924), *kalasfin* (1976), *kalasbra* (1992); *kalaspingla* (1950-talet, väl numera något gammaldags), *kalasväder* (åtminstone sedan 1970-talet).
- Utgångsbetydelse: 'festligt samkväm'. Jfr *kalasmat* 'mat för kalas' (1850), *kalasmin* (*sina bästa kalasminer* 1943) och liknande sammansättningar med motiverad förled.
- Förledsbetydelse: 'överdådig(t)', 'praktfull(t)'; 'mycket'. Tidigast användes sammansättningarna med förstärkande förled i synnerhet i fråga om idrott. Märk användningen av simplex *kalas* i samma betydelse, som sannolikt är utlöst ur eller elliptiskt för sammansättning (*Var det en bra match? – Ja, kalas*). Jfr ²*botten-*, *jätte-*, *kalas-*, *knall-*, *toppen-*.
- Efterledsordklass: sbst., adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

kanon-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *kanonform* (1932), *kanonspurt* (1972), *kanonupplevelse* (1987), *kanonbillig* (1980), *kanonväder* (1983), *kanonsuccé* (1992), *kanonbra* (1996).
- Utgångsbetydelse: 'stort, tungt vapen med långt eldrör som skjuter projektiler i hög hastighet i flack bana'. Märk den bildliga användningen i sportspråk, med början på 1920-talet, t.ex. *kanonskott* (*ett hårt kanonskott, som gick i mål, så att det sjöng om det*; 1924), *kanonhård*, om skott i fotboll: 'så hårt som om det vore skjutet med kanon' (1924).
- Förledsbetydelse: 'utomordentlig(t)'; 'mycket'. Märk användningen av simplex *kanon* i samma betydelse, som sannolikt är utlöst ur eller elliptiskt för sammansättning (*Var det en bra match? – Ja, kanon*). Jfr ²*botten-*, *jätte-*, *kalas-*, *knall-*, *toppen-*.
- Efterledsordklass: sbst., adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

katt-, se s. 10.

kav-

- Bruklighet: Inte produktivt. Bara *kavlugn*, adj., är fullt bruklig sammansättning.
- Exempel: *kavhes* (†; 1921), *kavlugn*, sbst. (†; 1925), *kavlugn*, adj. (fullt brukligt; 1899–), *kavstill*a (föga brukligt; 1926–1991).
- Utgångsbetydelse: 'havsdjup', 'djupt vatten'.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'helt och hållet'. Ordet förekommer också med denna betydelse i emfatisk förbindelse, särskilt i uttrycket *kav lugn*.
- Efterledsordklass: adj., sbst.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

klick-

- Bruklighet: † och bara i enstaka sammansättning.
- Exempel: *klickfull* (–1923).
- Utgångsbetydelse: 'klickande ljud'. Möjligen betyder *klickfull* ursprungligen 'så full att den hotar att brista med ett klick' eller 'full som när man har klickat dit något löst eller klaskigt'.
- Förledsbetydelse: 'fullständigt', 'helt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv eller jämförande > förstärkande. Jfr *smick-*, *smit-*, *smock-*, *smäck-*.

knall-

- Bruklighet: Knappast produktivt, men sammansättningarna, utom *knalltjock*, är fullt brukliga.
- Exempel: *knallsuccé* (1934), *knalltjock* (mindre brukligt; 1972), *knallfull* 'rejält berusad', även: 'sprängfull' (1990).
- Utgångsbetydelse: 'kraftigt, plötsligt, kortvarigt ljud'. I kombination med färgadjektiv har *knall* en synestetisk betydelse: *knallröd* (1901), *knallblå* (1922) (*Den röda färgen var som en knall rätt i synen*).
- Förledsbetydelse: 'fullständigt', 'mycket'; 'utomordentlig(t)'. Märk användningen av simplex *knall* i samma betydelse, som sannolikt är utlöst ur eller elliptiskt för sammansättning (*Var han full? – Ja, knall*). Jfr ²*botten-*, *jätte-*, *kalas-*, *kanon-*, *toppen-*.
- Efterledsordklass: sbst.; adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv ('så att det säger knall') > förstärkande eller värderande. Jfr *atom(muck)*, *brak-*, *dunder-*, *pang-*, *skrov-*, *skräll*.

knut-

- Bruklighet: Inte produktivt. Finlandssvenskt och numera bara i förbindelse med *-patriotism* och avledningar.
- Exempel: *knutidé* (1880), *knutpatriot* (1895), *knutpatriotisk* (1906), *knutpatriotism* 'lokalpatriotism' (1991).
- Utgångsbetydelse: 'husknut (hemmavid)'.
- Förledsbetydelse: Nedsättande: 'av föraktligt, inskränkt slag'.
- Efterledsordklass: sbst., adj.
- Semantisk relation: Värderande.

knäpp-

- Bruklighet: Inte produktivt. Utom det fullt brukliga *knäpptyst* (ofta i två ord) är sammansättningarna mindre brukliga.
- Exempel: *knäppkall* (mindre brukligt; 1912), *knäpptyst* (fullt brukligt; 1924), *knäpptorr* (mindre brukligt; 1981).
- Utgångsbetydelse: 'ljud som hörs då något bryts eller när två föremål hastigt slås mot varandra' (t.ex. *knäpptyst* ursprungligen 'så tyst att man kan höra de svagaste knäpp' eller 'så tyst att man inte hör ett knäpp').
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'fullständigt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande.

knök-

- Bruklighet: Inte produktivt, inskränkt till två sammansättningar som dock är fullt brukliga.
- Exempel: *knökfylld* 'överfylld' (1988), *knökfull* (1990).
- Utgångsbetydelse: 'hopträngd'; av *knöka* (dialekt) 'tränga ihop'.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'över-'.
- Efterledsordklass: adj. (particip).
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande.

kromosom-

- Bruklighet: Inte produktivt. Sammansättningen *kromosomformat* är väl mindre bruklig, de övriga föga brukliga.
- Exempel: *Kromosomtalaren* (Martin Ljung-monolog av P. Ramel från 1956), *kromosomsnarkare* (föga brukligt, tillfälligt; 1958), *kromosomformat* (mindre brukligt; 1996–; *Vinga med tillhörande lappkåta i kromosomformat* (2001); *Mångfald av Göran Persson i kromosomformat* (1998)).
- Utgångsbetydelse: 'bärare av arvsanlag i cellkärnan'. Utvidgningen har

sannolikt skett med anslutning till sammansättningar betecknande något med ökad storlek eller styrka o.d. som följd av manipulationer med kromosomer. Den jämförande betydelsen är således 'av sådan storlek el. omfattning som om det vore kromosommanipulerat'.

- Förledsbetydelse: 'stor'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

kråk-

- Bruklighet: Inte produktivt. † utom i växtnamn.
- Exempel: *kråkguld* 'gul varietet av glimmer', 'kattguld' (1603–1918).
- Utgångsbetydelse: 'fågeln kråka'. En jämförande betydelse kan möjligen vara 'guld av sådant värde att det passar för kråkorna'. Jfr växtnamn som i de flesta fall sannolikt är från före 1800, fastän de kanske nedtecknats senare: *kråkljung*, *-klöver*, *-korn*, *-lins*, *-lök*, *-syra*, *-vete*, *-vicker*, *-ärt*.
- Förledsbetydelse: Nedsättande, betecknande något av sämre slag, av oäkta sort eller av ringa värde.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande. Jfr *sparv-*, *spott-*, *rov-*.

kärn-

- Bruklighet: Produktivt och i några fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *kärnland* (1835), *kärnområde* (1926), *kärngäng*, *kärntrupp*, *kärnfråga* 'den viktiga delen av en fråga eller problem' (1870), *kärnämne* 'viktigt (skol)ämne' (1991), *kärnkarl* (numera mindre brukligt; 1807–), *kärnord* 'kärnfullt ord' (1824), *kärnvän* (†; 1769–1898); *kärnfrisk*, möjligen bildligt av 'frisk i kärnan' använt om träd el. virke (1820), *kärnsvensk* (1847), *kärnsund* (1888).
- Utgångsbetydelse: 'frö'; 'innersta del', 'centrum', 'stomme'.
- Förledsbetydelse: 'väsentlig del av', 'som kännetecknas av kraft', 'viktig' (+ sbst.); 'helt och hållet', 'alltigenom', 'mycket' (+ adj. -*frisk*, *-sund*)
- Efterledsordklass: sbst., adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande, värderande. I förbindelse med adjektiv har möjligen hela sammansättningen utvidgats i sin betydelse (jfr om *kärnfrisk* under Exempel ovan).

mega-

- Bruklighet: Produktivt och mest i fullt brukliga, dock möjligen kortlivade sammansättningar.

- Exempel: *megatrend* (efter eng. *megatrend*; 1983), *megastad* (1986), *megastjärna* (efter eng. *megastar*; 1990), *megaföreställning* (1990), *megahit* (1990); *megastor* (mindre brukligt; 1993).
- Utgångsbetydelse: 'en miljon gånger den givna storheten' (*megawatt*, *megahertz*).
- Förledsbetydelse: 'mycket stor eller framstående'. Observera att ordet också ursprungligen är förled, men alltså med en annan, precis betydelse.
- Efterledsordklass: sbst., adj. (-*stor*).
- Semantisk relation: Värderande.

pang-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *pangbil*, *pangbrud*, *pangnyhet*, *pangsuccé* (sedan 1950-talet).
- Utgångsbetydelse: Ljudhärmande uttryck för kraftig smäll eller knall.
- Förledsbetydelse: 'som är av anmärkningsvärt slag', 'som har utomordentligt goda egenskaper'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Konsekutiv ('så att det säger pang') > förstärkande, värderande. Jfr *atom(muck)*, *brak-*, *dunder-*, *knall-*, *skrov-*, *skräll-*.

parad-

- Bruklighet: Knappast produktivt, fast i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *paradnummer* (1895), *paradexempel* (1945).
- Utgångsbetydelse: 'förhållandet att något är uppställt eller ordnat för uppvisning' (*paradecipage*, *paradhandduk* (1885–1916), *paradsängkammare*, *paradtrappa*, *paradvåning*).
- Förledsbetydelse: 'mest anlitad eller mest tillförlitlig (vid glansfull uppvisning)', 'mycket bra', 'förnämlig'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande.

patent-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar, men i förbindelse med starkt negativa beskrivningar (-*idiot*) knappast längre brukligt.
- Exempel: *patentpatriotism* (1892), *patentmedel* (1893), *patentidiot* (numera föga brukligt; 1897), *patentmedicin* (1906; *Den ekonomiska diletantismens tusen patentmediciner* (1936)), *patentmetod* (1918),

patentgrepp (1937), *patentlösning* (1937), *patentsvar* (1992), *patentleende* (1994); *patentle* (väl mera tillfälligt; 1993).

- Utgångsbetydelse: För att beteckna något som (ursprungligen) patenterat (*patentankare*, *patentkork*, *patentlås*, *patentmedicin* (1883)).
- Förledsbetydelse: För att beteckna något som (nyuppfunnet och, i synnerhet av uppfinnaren själv, befunnet) förträffligt eller utmärkt, ofta med bibegrepp av 'standard'.
- Efterledsordklass: sbst. (verb).
- Semantisk relation: Värderande.

pin-

- Bruklighet: †, utom i *pinfärsk*.
- Exempel: *pinfull* 'proppfull'; 'stupfull' (1839 resp. 1851), *pinfärsk* (1851), *pinkär* (1818), *pinsnål* (1904), *pintorr* (1820).
- Utgångsbetydelse: 'så att det är en pina'. Förleden kan antingen vara substantivet *pina* eller avledning av verbet *pina*.
- Förledsbetydelse: 'komplett, 'fullkomligt', 'i högsta grad'. Ofta som eget ord (*pin livat*).
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande.

prakt-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *praktexemplar* (1811), *praktkvinna* (1907), *praktskott* (1924), *praktmiss* (1987), *praktpekor* (1991), *praktgroda* 'dunder-tabbe' (1992).
- Utgångsbetydelse: 'ovanligt vacker' (*praktband*, *praktverk*, *praktupp-laga*, *praktblomma*, *praktdräkt*, *praktejder*).
- Förledsbetydelse: Betecknande något som utomordentligt eller storartat i något annat avseende än rent estetiskt eller någon eller något som en utomordentligt god representant för individer eller föremål av ett visst slag; även ironiskt (jfr SAOB). Numera har ordet ofta en ironisk och negativt värdeladdad bibetydelse.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande.

propp-

- Bruklighet: Inte produktivt, fast i enstaka, fullt bruklig sammansättning.
- Exempel: *proppmätt* (jfr danska *proppmæt*, 1892).
- Utgångsbetydelse: 'plugg'. Sannolikt är den förstärkande betydelsen lån från danska *prop-*, eller tyska *propfen-*. Äldsta lån är nog *proppfull*

(1732; jfr danska *propfull*, tyska *propfenvoll*). Sannolikt har förleden anslutits till verbet *proppa* ('så full som om man har proppat dit innehållet').

- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

pur-

- Bruklighet: Inte produktivt, men fullt brukligt i ett fåtal sammansättningar.
- Exempel: *purung* (1929), *purfärsk*.
- Utgångsbetydelse: 'ren', 'oförfalskad'. Sannolikt har den förstärkande betydelsen utvecklats genom anslutning till *purfinne* (1906).
- Förledsbetydelse: 'fullt ut', 'helt och hållet', 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

pytte-, se s. 8.

ras-

- Bruklighet: Inte produktivt. Sannolikt på grund av konnotationer till föraktliga och föraktfulla övermänniskoidéer är ordet numera nästan obrukligt som prefixlik förled och sammansättningen *rasmänniska* helt död.
- Exempel: *rasboskap* (1845), *rasdjur* (1839), *rashäst* (1836), *raskreatur* (1848); *rasben* (1899), *rasmänniska* (†; 1919).
- Utgångsbetydelse: 'typ (med tanke på ärftliga egenskaper)'.
- Förledsbetydelse: 'ras med goda egenskaper'; 'förträfflig'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande.

rekord-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *rekordår* 'år då (rekord eller) gott resultat uppnås' (1897), *rekordpris* (1905), *rekordexemplar* 'exemplar som i något avseende är rekordartat' (1912), *rekordpublik* (1924), *rekorddeltagande* (1924), *rekordfart* 'hög fart' (1924), *rekordantal* (1927), *rekordbillig* (1928), *rekordförtjänst* (1929), *rekordanslutning* (1935), *rekordtid* (1942; *På rekordtid hade den väldiga anläggningen vuxit fram*), *rekordbillig* (1987), *rekorddyr* (1987), *rekordung* (1987), *rekordmånga* (1987), *rekordsommar* särskilt i fråga om sol och värme eller säsongartad

(kommersiell) verksamhet, t.ex. turism (1991).

- Utgångsbetydelse: 'idrottsrekord', 'rekord satt i tävling', som i t.ex. *rekordfart* 'fart som innebär nytt rekord' (1920).
- Förledsbetydelse: 'enastående', 'framstående' (i fråga om antal eller mängd o.d.). Observera att användningar av de exemplifierade sammansättningarna ofta kan ha eller uppfattas med motiverad förled, alltså med betydelsen 'rekord' i egentlig bemärkelse.
- Efterledsordklass: sbst., adj.
- Semantisk relation: Värderande.

rosen-

- Bruklighet: Inte produktivt. Bara *rosenrasande* är fullt brukligt.
- Exempel: *rosenbefängd* (föga brukligt; 1776–1867), *rosenrasande* (1831–); *rosenturk* om avskyvärd person (†; 1822).
- Utgångsbetydelse: 'som består av eller hör till en ros eller rosor'. Möjligen har förstärkningsbetydelsen utvecklats genom analogi med *rosende*, som är förstärkande i förbindelse med adjektiv, t.ex. *rosende rasande* (c. 1875) men även betyder 'rosenfärgad'. *Rosende* kan i sin tur i fråga om förstärkande betydelse vara beroende av *blixtrande*, *illande*, *ellande*.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'högeligen'.
- Efterledsordklass: adj., sbst. (†).
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

rov-

- Bruklighet: Inte produktivt.
- Exempel: *rovguld* (†; 1803–1889).
- Utgångsbetydelse: 'Brassica rapa Lin.', 'rova', förr alldaglig nyttoväxt.
- Förledsbetydelse: Nedsättande, betecknande något av sämre slag, av oäkta sort eller av ringa värde.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande. Jfr *kråk-*, *sparv-*, *spott-*.

själa-

- Bruklighet: Inte produktivt. Bara *själaglad* är fullt brukligt.
- Exempel: *själaglad* (1860; jfr *själaglädje* (†; 1775), *själafröjd* (1715), *själabelåten* (mera tillfälligt; 1873), *själaförnöjd* (1840–1922), *själagod* 'hjärtegod' (1722–1914). Förbindelserna kan också emfatiskt uttalas eller skrivas i två ord.
- Utgångsbetydelse: 'själ'. Det kan tänkas att de adjektiviska samman-

sättningarna bildats i analogi med substantiv som t.ex. *själafröjd*, *själaglädje* betecknande fröjd osv. av stort värde eller hög intensitet, där förleden också, fast med tydligare bibehållen ursprungsbetydelse, ger en förstärkt innebörd åt efterleden ('fröjd för själen').

- Förledsbetydelse: 'långt in/ner i själen', 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj. (-*glad*, -*god* o.d.).
- Semantisk relation: Värderande, fast väldigt nära ursprungsbetydelsen. Förleden kan sägas ge en förstärkande förklaring eller precisering av efterleden ('glad (ända in) i själen') (jfr *kärnfrisk* 'frisk i kärnan').

sju-, se s. 7.

skit-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *skitfull* (1900), *skitsvår* (1965), *skitbra* (1970), *skitglad* (1970), *skitsexig* (1970), *skitsnygg* (1970).
- Utgångsbetydelse: 'tömma tarmen' eller 'exkrementer', 'lort' och bildligt: 'något värdelöst'.
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande. Enligt SAOB är användningen utvecklad ur *skiträdd* (1681) 'så rädd att vederbörande gör eller kan göra på sig'. Möjligen har förstärkningsbetydelsen utvecklats ur substantivet *skit* (parallell är sammansättningar med t.ex. *as-*) och då som mer burlesk och hyperbolisk jämförelse ('så rädd som en skit' resp. 'så full som en skit' osv.). I sammansättningarna *skitviktig* (1913) och *skitförnäm* (1935) är förleden ursprungligen substantivet *skit* i betydelsen 'något värdelöst eller dåligt', 'strunt' och sammansättningen utgår därför (jfr *strunt-*). Jfr *as-*, *gorr-* (*gör-*).

skrov-

- Bruklighet: Inte produktivt. Sammansättningarna är döda, utom *skrovsmål*.
- Exempel: *skrovmätt* (-1888), *skrovmål* (1860-), *skrovfull* 'proppfull' (1891-1955), *skrovkarl* 'utomordentligt duktig karl' (1851-1885), *skrovtur* 'bondtur' (1894-1939), *skrovsnål* (-1891).
- Utgångsbetydelse: Ordet hör sannolikt ihop med stammen i *skrov* 'kropp', men är möjligen direkt avledning av ett verb *skrova* 'bullra', som finns i svenska dialekter. Ordet ansluts väl idag i viss mån till substantivet *skrov* 'kropp'.
- Förledsbetydelse: 'ytterst', 'i högsta grad'; 'propp-', 'jätte-'.
- Efterledsordklass: adj., sbst.

- Semantisk relation: Direkt förstärkande. Med en betydelse 'buller' skulle förleden, liksom exempelvis *skräll-*, kunna tänkas förr ha varit konsekutiv > förstärkande eller värderande. Saken kan inte avgöras med vår språkkänsla idag; förleden är död som eget ord liksom alla sammansättningarna utom *skrovsmål*. Jfr *atom(muck)*, *brak-*, *dunder-*, *knall-*, *pang-*, *skräll-*.

skräll-

- Bruklighet: Produktivt i förbindelse med substantiv som t.ex. *vinst*, *seger*, fast dessa sammansättningar är mindre brukliga.
- Exempel: *skrällfull* (svensk dialekt eller föga brukligt), *skrällkarl* (svensk dialekt), *skräll(e)präst* (svensk dialekt eller †; 1843), *skrällvinst* (1938), *skrällsensation* (1944), *skrällseger* (1966).
- Utgångsbetydelse: 'skrällande', 'starkt brakande'.
- Förledsbetydelse: 'utmärkt'; 'stor'.
- Efterledsordklass: sbst., adj. (-full).
- Semantisk relation: Konsekutiv ('så att det blir en skräll') > förstärkande eller värderande. Jfr *atom(muck)*, *brak-*, *dunder-*, *knall-*, *pang-*, *skrov-*.

skvatt-

- Bruklighet: †, utom i emfatisk tvåordsförbindelse med *galen*.
- Exempel: *skvattgalen* (1847, 1920).
- Utgångsbetydelse: 'plask' (*skvattvåt* (1769; regionalt)).
- Förledsbetydelse: 'fullständigt'.
- Efterledsordklass: adj. (-galen).
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande.

smick-

- Bruklighet: Inte produktivt. Förekommer bara i enstaka, föga bruklig sammansättning.
- Exempel: *smickfull* (1755–1948).
- Utgångsbetydelse: Ljudhärmande, 'klick'. Ordet är möjligen avledning av verbet *smicka*, 'slå', 'smälla', 'klafsa' (1694–1755).
- Förledsbetydelse: 'alldeles', 'helt'.
- Efterledsordklass: adj. (-full).
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande. Jfr *klick-*, *smit-*, *smock-*, *smäck-*.

smit-

- Bruklighet: Inte produktivt. Sammansättningen är död eller används möjligen provinsialt i Finland.
- Exempel: *smitfull* 'proppfull' (1915), 'stupfull' (1927).
- Utgångsbetydelse: 'kasta', 'slå' o.d. eller semantiskt närstående ljudhärmande ord och *-full* ingår, i detta material *klick-*, *smick-*, *smock-* och *smäck-*. Möjligen föreligger i dessa ursprungligen samma tanke bakom förstärkningen, alltså 'full som när man har kastat dit något löst eller klaskigt'.
- Förledsbetydelse: 'alldeles', 'helt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande. Jfr *klick-*, *smick-*, *smock-*, *smäck-*.

smock-

- Bruklighet: Inte produktivt. Används bara i enstaka, fullt bruklig sammansättning.
- Exempel: *smockfull* (1885).
- Utgångsbetydelse: Ljudhärmande, 'klask'. Möjligen har användningen sitt ursprung i verbet *smocka* 'kasta något löst så att det klaskar när det träffar'.
- Förledsbetydelse: 'alldeles', 'helt'.
- Efterledsordklass: adj. (*-full*).
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande. Jfr *klick-*, *smick-*, *smit-*, *smäck-*.

smäck-

- Bruklighet: Inte produktivt, inskränkt till de fullt brukliga *smäckfull* (1635) och *smäckfet*.
- Exempel: *smäckfet* (1845).
- Utgångsbetydelse: Ljudhärmande, återgivande ljudet då något vått eller klibbigt slår emot något.
- Förledsbetydelse: 'alldeles', 'helt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande. Jfr *klick-*, *smick-*, *smit-*, *smock-*.

smäll-, se s. 10.

sparv-

- Bruklighet: Inte produktivt. Förekommer numera bara i växt- och svampnamn, där det dock möjligen inte längre uppfattas i betydelsen 'av sämre slag'.
- Exempel: *sparvlins* (växt; 1806), *sparvmössa* (svamp; 1816), *sparvhavre* (växt; 1826), *sparvguld* 'gul (guldgänsande) varietet av glimmer', 'kattguld' (†; 1861), *sparvvicker* (växt; 1894).
- Utgångsbetydelse: 'fågeln sparv'.
- Förledsbetydelse: Nedsättande, betecknande något av sämre slag, av oäkta sort eller av ringa värde.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande. Jfr *kråk-*, *rov-*, *spott-*.

spets-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *spetsforskning* (1992; 'ledande forskning'), *spetskompetens* (1993), *spetsteknik* (1995).
- Utgångsbetydelse: 'tät', 'ledning'. Betydelsen hos *spetsforskning* kan naturligtvis uttydas 'forskning som ligger eller går i spetsen', varvid förleden är motiverad. Dock kan ett ev. värderande inslag ses som en utvidgning av betydelsen. Jfr *spetshäst* 'tävlingshäst som springer bäst i täten' (1987) och *spjutspetsforskning* (1992; efter eng. *spearhead research* 'spetsforskning').
- Förledsbetydelse: 'avancerad', 'modern', 'ledande'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande.

spik-

- Bruklighet: Inte produktivt, fullt brukligt bara i *spiknykter* och ofta i emfatisk förbindelse av två ord.
- Exempel: *spiknykter* (1849), *spiksäker* (1910–1967), *spikvaken* (föga brukligt; 1922; enda belägg), *spikstilla* (föga brukligt; 1916; enda belägg), *spikmörk* (†; 1902–1917).
- Utgångsbetydelse: 'spik' (*spikrak* 'rak som en spik' (1843)). Möjligen föreligger i *spiknykter* (*spik nykter*) ursprungligen inte ordet *spik* utan *spicken* 'torkad' i en bildlig betydelse 'torr inombords', 'torrlagd'. Jfr Noreen (1904:504) och SAOB *spicken* 2.
- Förledsbetydelse: 'helt', 'fullständigt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande, möjligen konsekutiv > förstärkande.

spiller-

- Bruklighet: †. Påträffat bara i en enda sammansättning.
- Exempel: *spillerny* (–1881).
- Utgångsbetydelse: 'träspjåla'. Tanken bakom *spillerny* var sannolikt att beskriva något som 'blänkande som en nyhuggen spjåla eller ett nyhyvlat eller nyhugget spån'.
- Förledsbetydelse: 'fullständigt', 'helt'.
- Efterledsordklass: adj. (-ny).
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

splitt-

- Bruklighet: Inte produktivt och sammansättningarna föga brukliga. Men vanligt i emfatisk förbindelse av två ord.
- Exempel: *splittgalen* (1834), *splittny* (1886), *splittrasande* (1817–1834).
- Utgångsbetydelse: Egentligen är sannolikt redan utgångsbetydelsen förstärkande: 'helt', 'fullständigt'. Ordet är en kortform av *splitter* (se följande), vars ursprungliga betydelse är 'splitter', 'flisor'.
- Förledsbetydelse: 'helt', 'fullständigt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

splitter-

- Bruklighet: Inte produktivt och fullt brukligt bara i *splitterny*, dock vanligast som eget ord i emfatisk förbindelse av två ord.
- Exempel: *splittergalen* (mindre brukligt; 1852–1981), *splitterbar* 'splitter naken' (†; 1824; jfr *splitternaken* 1635), *splitterny* (av lågtyska *splitternie* eller tyska *splitterneu*) 'ny som ett nyss bildat splitter', 'helt eller alldeles ny' (1853–1998), *splittermodern* (†; 1886), *splitternygift* (†; 1906).
- Utgångsbetydelse: 'splitter', 'flisor'; 'som ett nyss bildat splitter'.
- Förledsbetydelse: 'fullständigt', 'helt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

spott-

- Bruklighet: Inte produktivt. Mindre eller föga brukligt, utom i *spottstyver*.
- Exempel: *spottpenning* (mindre brukligt; –1973), *spottstyver* (1805), *spottpris* (föga brukligt; 1805–1933).
- Utgångsbetydelse: 'sputum'.

- Förledsbetydelse: Nedsättande, betecknande något av sämre slag, av oäkta sort eller av ringa värde.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande. Jfr *kråk-*, *rov-*, *sparv-*.

spring-

- Bruklighet: †. Påträffat bara i en enda sammansättning.
- Exempel: *springfärsk* (1839).
- Utgångsbetydelse: Egentligen är redan utgångsbetydelsen förstärkande: 'mycket', 'helt', 'fullständigt'. Ordet finns i svensk dialekt som analogibildning till *spritt* i uttrycket *spritt språngande*, 'helt', 'fullständigt', och har senare sannolikt anslutits till *springa*.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'helt', 'fullständigt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

spritt-

- Bruklighet: Inte produktivt. Sammansättningarna föga brukliga, men *spritt* är vanligt i emfatisk förbindelse av två ord.
- Exempel: *sprittgalen* (1849–1935), *sprittnaken* (1880–1931), *sprittny* (1829–1936), *spriträsande* (1825), *sprittren* (1932), *sprittvaken* (1933).
- Utgångsbetydelse: Egentligen är redan utgångsbetydelsen förstärkande: 'mycket', 'helt', 'fullständigt'. Ordet är sannolikt en ombildning av *splitt* (kortform av *splitter* med förstärkande betydelse), men har nog anslutits till avledning av *spritta*.
- Förledsbetydelse: 'helt', 'fullständigt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

språng-

- Bruklighet: Knappast produktivt och sammansättningarna föga brukliga.
- Exempel: *språngfull* (1904), *språnggalen* (1913), *språngkåt* (1962).
- Utgångsbetydelse: Egentligen är redan utgångsbetydelsen förstärkande: 'mycket', 'helt', 'fullständigt'. Ordet är bildat efter mönster av *spräng-* och med anslutning till substantivet *språng*. I *språngkåt* föreligger möjligen substantivet *språng* i betydelsen 'betäckning'.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'fullkomligt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

spräng-

- Bruklighet: Knappast produktivt och sammansättningarna mindre brukliga.
- Exempel: *sprängkall* (1854–1918), *sprängläsa* (1867–1944), *sprängarbete* (1898), *sprängkåt* (1976).
- Utgångsbetydelse: Ordet är en avledning av *spränga* 'få att springa i bitar'. Jfr *sprängfylld*, *spränglärd* (1665–), där förleden har en tydligt bildlig användning.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'väldigt', 'kraftigt'.
- Efterledsordklass: adj., verb.
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande.

stam-

- Bruklighet: Inte produktivt och sammansättningarna föga brukliga, utom i fackspråk.
- Exempel: *stamdjur* 'djur med goda arvsegenskaper' (1839–1907), *stamhund* (1829), *stamfisk* (1895).
- Utgångsbetydelse: 'stam' och den utvidgade betydelsen 'grupp växter kännetecknad av en eller flera gemensamma (goda) ärftliga egenskaper'.
- Förledsbetydelse: 'med goda ärftliga egenskaper'.
- Efterledsordklass: sbst.
- Semantisk relation: Värderande

sten-

- Bruklighet: Inte produktivt. Förekommer bara i *stenkul* från tiden efter 1800.
- Exempel: *stenkul* (1959–; ofta i uttrycket "Livet är *stenkul*" eller vitsigt, t.ex. om curling).
- Utgångsbetydelse: 'sten', 'lapis' och äldre sammansättningar som t.ex. *stendöv*, *stenrik* (1731–), *stendöd*.
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

stinn-

- Bruklighet: †. Påträffat bara i enstaka sammansättning.
- Exempel: *stinnrik* (1817).
- Utgångsbetydelse: 'utspänd'; 'proppfull'. Sammansättningen är möjligen en ombildning av *stenrik*, med anslutning av förleden till adjektivet *stinn* (jfr SAOB).

- Förledsbetydelse: 'mycket', 'ytterst'.
- Efterledsordklass: adj. (*rik*).
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande.

stock-

- Bruklighet: Inte produktivt. Sammansättningarna mindre brukliga utom *stockdum*.
- Exempel: *stockblind* (1605–1945), *stocklat* (1678–1935), *stockdum* (1801–).
- Utgångsbetydelse: 'stycke av stammen av nerhugget träd'.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'absolut'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

stor-

- Bruklighet: Produktivt. Här beaktas bara *stor-* i förbindelse med nationalitetsbeteckning, eftersom andra bildningar är äldre än 1800 eller har talrika äldre förebilder. De beaktade sammansättningarna har prägel av 1800-talets bravuraktiga nationalism.
- Exempel: *storsvensk* (sbst.; 1861), *stortysk* (sbst.; 1891); *storsvensk* (adj.; 1891), *stortysk* (adj.; 1880), *storserbisk* (1990), *Storserbien* (1991).
- Utgångsbetydelse: 'som överskrider normalt omfång'; 'stort och mäktigt' (rike).
- Förledsbetydelse: 'i hög grad'.
- Efterledsordklass: Nationalitetsadjektiv och substantivering därav.
- Semantisk relation: Värderande.

storm-

- Bruklighet: Knappast längre produktivt. De exemplifierade sammansättningarna är av varierande bruklighet. Vål numera mindre brukligt är *storm* använt i emfatisk förbindelse med motsvarighet i sammansättning, t.ex. *storm ursinnig* (1884), *storm rik* (1947), *storm förtjust* (1966).
- Exempel: *stormgräl* (1861), *stormgräla* (1872), *stormförtjust* (1882), *stormhungrig* (mindre brukligt; 1831–1934), *stormflina* (mindre brukligt; 1912), *stormfesta* (mindre brukligt; 1896), *stormflirta* (mindre brukligt; 1934), *stormdricka* (†; 1755; obs.), *stormarbete* (mindre brukligt; 1911), *stormvärk* (mindre brukligt; 1850), *stormvärka* (mindre brukligt; 1850), *stormäta* (mindre brukligt; 1932), *stormdåre* (†; 1784; obs.), *stormsäker* (mindre brukligt; 1904–1917), *stormrik* (1801–),

stormsova (mindre brukligt; 1883–1997), *stormspringa* (mindre brukligt; 1901), *stormfundera* (mindre brukligt; 1904)

- Utgångsbetydelse: 'kraftig vind'. Den förstärkande betydelsen har sannolikt till stor del sin utgång i en bildlig användning av *storm* i sådana sammansättningar som *stormangrepp*, *stormlöpa*, *stormmarsch*, *stormsteg* (jfr SAOB).
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'häftig(t)'.
- Efterledsordklass: sbst., adj., verb.
- Semantisk relation: Jämförande eller konsekutiv > förstärkande.

strunt-, se s. 8.

stup-

- Bruklighet: Inte produktivt. Sammansättningarna är föga brukliga utom *stupfull*.
- Exempel: *stupfull* (1872), *stupmörk* (†; 1928), *stuptrött* (1908–1931), *stuprätt* 'käpprätt' (1893–1933; *Det här går ju stuprätt åt helvete*).
- Utgångsbetydelse: 'falla', 'ramla omkull'.
- Förledsbetydelse: 'helt', 'fullständigt'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande.

styv-

- Bruklighet: †
- Exempel: *styvgod* (†; 1846), *styvståtlig* (†; 1781–1872).
- Utgångsbetydelse: 'svårböjlig'. Jfr *styvstark* (†; 1681), vars betydelse sannolikt är 'styv och (därför) stark'.
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Värderande.

stört-

- Bruklighet: Produktivt. Sammansättningarna är fullt brukliga utom *störtomöjlig*, som bara förekommer som emfatisk tvåordsförbindelse. Emellertid verkar sammansättningarna vara något daterade hos yngre språkbrukare.
- Exempel: *störtomöjlig* (†; 1891), *störtfull* (1893), *störtsnygg* (1964), *störtförmögen* (1965), *störtskön* (1966), *störtbra* (1969), *störthäpen* (1970), *störtförbannad* (1973), *störtsur* (1979), *störtgilla* (1982), *störtförtjust* (1985), *störtsvår* (1989), *störtintressant* (1994).
- Utgångsbetydelse: 'störta', 'falla huvudstupa'. Den förstärkande be-

tydelsen har en viktig utgångspunkt i sådana sammansättningar som *stördjup* (1700) och *störtregna* (1789). Även i *störtfull* kan den ursprungliga betydelsen föreligga.

- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj. (verb).
- Semantisk relation: Konsekutiv > förstärkande.

svin-

- Bruklighet: Produktivt. Sammansättningarna är fullt brukliga.
- Exempel: *svintur* (1906), *svindum* (1914), *svinont* (1916), *svinkall* (1923), *svinfull* (1924; jfr danska *svinefuld*), *svinväder* (1943), *svinpris* (1949).
- Utgångsbetydelse: 'gris'. Förstärkningsbetydelsen har kanske först använts i *svintur*, som sannolikt har utlösts ur uttrycket *svinaktig tur* och anslutits till *svin* i nedsättande betydelse. En annan möjlighet är att förstärkningsbetydelsen har utlösts ur *svinotta* (1837; i *svinottan* 'obehagligt tidigt', 'mycket tidigt', egentligen: timmarna före gryningen, då svinslakten i äldre tid började).
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj., sbst.
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande.

tok-

- Bruklighet: Knappast produktivt och i mindre brukliga sammansättningar.
- Exempel: *tokdyr* (1999); *tokbillig* (2000).
- Utgångsbetydelse: 'tok', eller 'tokig'. Jfr sammansättningar där ursprungsbetydelsen mer övertygande är kvar, särskilt *tokrolig* 'tokig och rolig', 'rolig på ett galet och oberäkneligt sätt' (1835), *tokkär* 'tokig och kär', 'kär och tokig' (1993) samt substantiviska sammansättningar (*tokvänster* (1993), *tokliberal* (2000), *tokfeminism*, *tokfeminist* (2001)).
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv ('så att det är/blir tokigt') > förstärkande.

topp-

- Bruklighet: Knappast produktivt. Väl bara sammansättningen *toppartist* är fullt bruklig.
- Exempel: *toppartist* (1965); *toppaktuell* (1994).

- Utgångsbetydelse: 'översta del', 'högsta punkt'. Den värderande betydelsen har sannolikt ursprung i sport- och tävlingssammanhang (*toppresultat* (åtminstone sedan 1965)).
- Förledsbetydelse: 'som håller högsta kvalitet eller värde'; 'mycket'.
- Efterledsordklass: sbst., adj.
- Semantisk relation: Värderande (+ sbst.); konsekutiv ('så att det hör hemma på toppen') > förstärkande (+ adj.).

toppen-

- Bruklighet: Produktivt för att bilda substantiviska sammansättningar, som är fullt brukliga. Väl inte produktivt för adjektiviska sammansättningar, men *toppenbra* är fullt brukligt.
- Exempel: *toppenbra* (1962); *toppenstrumpa* (1962), *toppenväder* (1970), *toppenkille* (1990).
- Utgångsbetydelse: 'översta del', 'högsta punkt'. Ursprunget för användningen som prefixlik förled ligger sannolikt i ordets användning som utrop för starkt gillande. Ordet används också adjektiviskt (*blandsvampen är toppen att konservera* (1965)). Dessa användningar är möjligen äldre än som prefixlik förled. Jfr ²*botten-*, *jätte-*, *kalas-*, *kanon-*, *knall-*.
- Förledsbetydelse: 'mycket', 'topp-', 'som håller högsta kvalitet eller värde'.
- Efterledsordklass: sbst.; adj.
- Semantisk relation: Konsekutiv ('så att det hör hemma på toppen') > förstärkande (+ adj.); värderande (+ sbst.).

tvär-, se s. 8.

total-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *totalflängd* (1981), *totalfel* (1992), *totalfri* (1995), *totalflexibel* (1995), *totalchockad* (1996), *totalcool* (1998).
- Utgångsbetydelse: 'fullständig', 'hel', 'i sin helhet'. Betydelsen föreligger också hos förleden i exemplen ovan, men användningen är ny och har sannolikt uppstått i analogi med synonymen *hel-* och med anslutning till mer vardaglig användning av sammansättningar med *total-*, t.ex. *totalfiasko*, *totalsuccé*, *totalkvadda(d)*.
- Förledsbetydelse: 'fullständigt', 'helt och hållet', 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

ur-

- Bruklighet: Produktivt och i fullt brukliga sammansättningar.
- Exempel: *urfånig* (1885), *ursnuskig* (1887), *urstyv* 'mycket duktig' (1888), *urkonservativ* (1897), *urkomisk* (1897), *uridiotisk* (1905), *urusel* (1913), *urdum* (1915), *urslö* (1937), *ursnygg* (1965), *urdålig* (1974).
- Utgångsbetydelse: Det gamla förstärkande prefixet *ur-* och bildningar med det, som t.ex. *uråldrig* (1635), *urgammal* (1663), har sannolikt bildat mönster för de exemplifierade, senare användningarna av *ur-*. Jfr speciellt *urskön* (*det evigt ursköna* 1842), som betyder 'ursprungligt' eller 'idealiskt skön' men lätt kan användas i betydelsen 'mycket skön'.
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Direkt förstärkande.

ut-

- Bruklighet: Inte produktivt. Förekommer egentligen bara i den föga brukliga sammansättningen *utgammal*, uttalad med grav accent. I sammansättningar som t.ex. *utfattig* (1541), *utledsen* (1753) eller *utled* (1818), oftast uttalade med akut accent, kan förleden också sägas föreligga med förstärkningsbetydelse, men dessa ansluts väl mer i sin helhet till perfekt particip som t.ex. *utsliten*, *utlevad* eller *utarbetad*.
- Exempel: *utgammal* (1995; *sjuk och orkeslös och utgammal*).
- Utgångsbetydelse: 'ut' i uttryck som anger att något försvinner eller slutar eller förstörs. *Utgammal* är från fornsvensk tid.
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Värderande.

vrak-

- Bruklighet: Inte produktivt. Påträffat bara i enstaka sammansättning.
- Exempel: *vrakpris* (1855).
- Utgångsbetydelse: 'något skadat eller odugligt'. *Vrakpris* betydde möjligen förr och ursprungligen 'pris som för vrak'. Sammansättningar som t.ex. *vrakvirke* 'virke av lägsta kvalité' (1749) eller *vrakjärn* 'utsorterat (och därmed billigt) järn' (1855) kan ha varit mönsterbildande.
- Förledsbetydelse: '(ytterst) förmånligt', 'billigt'.
- Efterledsordklass: sbst. (-pris).
- Semantisk relation: Jämförande > förstärkande eller direkt förstärk-

ande.

vrål-

- Bruklighet: Produktivt i förbindelse med substantiv eller verb, som ger mestadels fullt brukliga sammansättningar. Väl inte produktivt med (positiva) adjektiv, som förekommer i numera mindre brukliga sammansättningar.
- Exempel: *vrålflott* (mindre brukligt; 1931), *vråltjusig*, *vrålkrubba* 'äta mycket mat' (1934), *vrållåk* (mindre brukligt; 1934), *vrålkörning* (1935), *vrålsupa(nde)* (1935), *vrålfik* (1943; *gå till Markan och ta sig ett vrålfik*), *vrålkär* (1947), *vrålsola* (1947), *vrålfart* (1948), *vrålarbeta* (1950), *vrålmätt* (1950), *vrålskratt* (1951), *vråläta* (1960), *vråltrevlig* (mindre brukligt; 1966), *vrålplugga(nde)* (1967), *vrålgräl* (1968), *vrålsput* (1968), *vrålgarva* (1970), *vrålflabb* (1980).
- Utgångsbetydelse: 'starkt, oartikulerat, bullrande skrik'. Jfr *vrålgäspa* (1913).
- Förledsbetydelse: 'väldigt', 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj., sbst., verb.
- Semantisk relation: Jämförande eller konsekutiv > förstärkande.

världs-

- Bruklighet: Inte produktivt. Mer eller mindre skämtsamt och endast i några få, mindre brukliga sammansättningar.
- Exempel: *världsbra* (1995), *världsålig* (1976).
- Utgångsbetydelse: 'mundus'. Den utvidgade, positivt värderande betydelsen kan ha utvecklats i analogi med sammansättningar där *världs-* har betydelsen 'så att det förslår för hela världen', 'i hela världen' som t.ex. *världsberömd* (1643), *världsstad* (1795), *världsmästare* (1896), *världsbäst* (1950), *världsartist* (1950), *världsstjärna*.
- Förledsbetydelse: 'mycket'.
- Efterledsordklass: adj.
- Semantisk relation: Värderande.

ärke-

- Bruklighet: Produktivt och mestadels i fullt brukliga sammansättningar, fast i förbindelse med adjektiv knappast längre produktivt.
- Exempel: *ärkeapa* (1817), *ärkeavfälling* om Henrik VIII (1827), *ärkerackare* (1842), *ärkefiende* 'långvarig och bitter fiende' (1848), *ärkebov* (1874), *ärkekonservativ* (1888), *ärkereaktionär* (1917), *ärkeidiot* (1950), *ärkerassist* (1976); *ärkebeställsam* (1845), *ärkedum* (1826).
- Utgångsbetydelse: 'den främsta eller högsta', jfr *ärkebiskop*.
- Förledsbetydelse: 'utomordentlig'; 'mycket'. Den värderande betyd-

elsen har en nedsättande konnotation, ungefär 'durkdriven', 'extrem'. Jfr Noreen (1904:387). Användningen i förbindelse med adjektiv kan beläggas före 1800, t.ex. *ärkegammal* (c. 1600).

- Efterledsordklass: sbst.; adj.
- Semantisk relation: Värderande.

4. Sammanfattande iakttagelser och reflektioner

En allmän slutsats efter betraktande av förlederna och sammansättningarna som förtecknas i kap. 3 är dels att ordbildningstypen och förledens betydelseutveckling är vanlig, dels att de flesta förleder ligger nära sin utgångsbetydelse och bara låter kombinera sig med en begränsad typ av efterled eller av några speciella efterleder.

De prefixlika förlederna i kapitel 3 fördelar sig enligt följande i fråga om den semantiska relationen mellan för- och efterled. Se närmare i kapitel 3 angående reservationer i några fall.

Jämförande > förstärkande: *as-*, *beck-*, *berg-*, *björn-*, *blixt-*, *block-*, *bonde-*, *bus-*, (*bål-*), *dröm-*, *dö(d(s))-*, *etter-*, *fantom-*, *gör-* (*gorr-*), *grav-*, *guda-*, *guds-*, *järn-*, *jätte-*, *kalas-*, *kanon-*, *kav-*, *klick-*, *kromosom-*, *kärn-*, *propp-*, *skit-*, *smick-*, *smit-*, *smock-*, *smäck-*, *spik-*, *spiller-*, *splitter-*, *sten-*, *stock-*, *storm-*, *svin-*, *vrak-*, *vrål-*.

Konsekutiv > förstärkande: *blå-*, *bomb-*, ¹*botten-*, ²*botten-*, *dunder-*, *brak-*, *dö(d(s))-*, *grund-*, *hård-*, *klick-*, *knall-*, *knäpp-*, *knök-*, *pang-*, *pin-*, *skrov-*, *skräll-*, *skvatt-*, (*spik-*), *spräng-*, *stinn-*, *storm-*, *stup-*, *stört-*, *tok-*, *topp-*, *toppen-*, *vrål-*.

Direkt förstärkande: *bauta-*, *blod-*, *bål-*, *elva-*, *extra-*, *hel-*, *hög-*, *ill-*, *pur-*, *rosen-*, *skrov-*, *splitt-*, *spring-*, *spritt-*, *språng-*, *total-*, *ur-*, *vrak-*.

Värderande: *atom-*, (*brak-*), (*bål-*), (*dröm-*), (*dunder-*), *extra-*, *fet-*, *grädd-*, *hel-*, *himla-*, *hjärte-*, *hög-*, *jubel-*, *knall-*, *knut-*, *kråk-*, *kärn-*, *mega-*, *pang-*, *parad-*, *patent-*, *prakt-*, *ras-*, *rekord-*, *rov-*, *själa-*, (*skrov-*), (*skräll-*), *sparv-*, *spets-*, *spott-*, *stam-*, *stor-*, *styv-*, *topp-*, *toppen-*, *ut-*, *världs-*, *ärke-*.

4.1. Brukligheter

I varje förledsartikel i kapitel 3 har förledens produktivitet och bruklighet i sammansättningar kommenterats. Det visar sig t.ex. att följande förleder är produktiva (svagt produktiva står inom parentes). *as-*, *bauta-*, *blixt-*, ²*botten-*, (*brak-*), (*bus-*), *dröm-*, *dunder-*, *dö-/döds-*, *etter-*, *extra-*, *fantom-*, *gör-*, (*grädd-*), *hel-*, *hård-*, *hög-*, *jätte-*, *kalas-*, *kanon-*, *kärn-*, *mega-*, *pang-*, *patent-*, *prakt-*, *rekord-*, *skit-*, *skräll-*, *stor-*, *stört-*, *svin-*,

toppen-, *total-*, *ur-*, *vrål-*, *ärke-*.

Att finna orsaken till att vissa ord används som prefixlik förled är hopplöst eller omöjligt; den ligger i slutändan av en räckta dunkla tillfälligheter. Visserligen anas t.ex. det journalistiska sportspråket som inspiratör för *rekord-* och *kanon-*, en populär seriefigur med övermännisklig styrka bakom *fantom-*, seriefiguren Obelix' intresse för bautastenar bakom *bauta-*, ingenjörsmässig, marknadsberoende produktutveckling bakom *patent-* samt en av massmedier omhuldad västlig regional variant av svenskan bakom vidare spridning av *gör-*. Man kan förmoda att upplysning och därpå framväxt uppfattning om förnedrande människosyn orsakat att *bonde-* och *ras-* används mindre. Dessutom kan man urskilja bildningsmönster; ett där förleden utgörs av beteckning för kraftigt ljud (*brak-*, *dunder-*, *knall-*, *pang-*, *skrov-*, *skräll-*), ett annat där förleden betecknar handlingen att kasta något löst eller klaskigt (*klick-*, *smick-*, *smit-*, *smock-*, *smäck-*) och ytterligare ett där förleden ursprungligen betecknar något äckligt (*as-*, *gorr-* (*gör-*), *skit-*).

4.2. Förledens prefixkaraktär

Som framgår av den inledande forskningsöversikten (avsnitt 1.4) talar både Noreen (1904) och Sigurd (1983) om förleder som övergår till förstärkande prefix. Att förleden verkligen skulle ha blivit ett prefix, dvs. ord som inte kan användas självständigt utan bara som ordbildningselement i början av ord, kan emellertid knappast sägas i något fall, eftersom förleden intuitivt förknippas med ordet och dess betydelse i självständig användning. Exempel på undantag är väl *gör-*. Att förlederna inte övergått till prefix gäller t.o.m. det ganska ringa antalet förleder som kan kombineras med ett antonymt adjektivpar (jfr Sigurd 1983:15f), t.ex. *jättestor*, *jätteliten* eller *skitful*, *skitsnygg*. Man hajar antingen till inför *jätteliten* eller accepterar invändningsfritt användningen, kanske med tanken att litenheten beskrivs som en egenskap i "jättestor" utsträckning eller i "jättehög" grad. En tanke kan infinna sig att förledens betydelse har "tunnats ut" eller "förbleknat", som mest när förleden har blivit möjlig att använda för att förstärka ett ord som egentligen betyder motsatsen till förledens grundbetydelse (*jätteliten*). Men förledens betydelse har inte förbleknat utan blivit annorlunda, utvidgats till förstärkare. Ursprungligen negativt betydelseladdade ord som *skit* eller *as* används ofta i sammansättning med antonympar eller med positivt som negativt betydelseladdade adjektiv (*asläcker*, *asberusad*). Det är rentav så att de ursprungligen negativa *skit-* och *as-* i större utsträckning kombineras med positiva än med negativa adjektiv (*skitsnygg*, *skitbra*, *skitkul* etc., *asfin*, *asflott*,

asrolig, asläcker), vilket nog är ett utslag av lekfullhet eller strävan att vara uppseendeväckande, där fasta tagits just på grundbetydelsen. Det är alltså mest övertygande att betrakta förledens prefixlika betydelse som en utvidgning av grundbetydelsen, ofta med lekfull eller ibland fräck kvarvarande förknippning med denna.

4.3. Talspråks- kontra skriftspråksinflytande

Skautrup (1953:356) ser en ökad användning av förstärkande förleder i danskan efter 1750 som ett tecken på ”det mer følelsebetonede talesprogs stærkere indflydelse”. Förhållandet borde vara detsamma i svenskan. Det stämmer säkert att antalet i skrift belagda sammansättningar med prefixlika förleder är betydligt större i yngre nysvenska texter än i äldre. Vi kan alltså konstatera eller med skäl misstänka en ökning av skriftliga belägg, och möjligen hänger ökningen ihop med ett talspråksinflytande. T.ex. Söderbergh (1968:31) säger att förlederna framför allt hör hemma i talspråk och slangspråk. Utvecklingen av förlederna är nog talspråksanknuten, men sannolikt har skriften orsakat spridning och etablering genom att erbjuda exempel och mönster för analogibildning.

Den ännu större ökningen efter 1870 i danskan ser Skautrup (1968:250) som parallell med det ökade bruket av förstärkande adverb, t.ex., på svenska, *hemskt (bra)*, *fruktansvärt (fin)*, *förskräckligt (roligt)*. Sådana användningar betraktas liksom förstärkande förleder som talspråkliga eller vardagliga.¹ Jfr t.ex. följande citat ur Fredrika Bremers *Hertha* (1856): (*Kostymbalen skulle bli*) ”*alldeles rysligt rolig, gudomligt rolig*”, *sade unga flickor*, eller följande ur Strindbergs brev: *Jag tycker rysligt mycket om henne* (1875). Det är väl främst romaner och noveller som på 1800-talet får dessa vardagliga, talspråkliga inslag och därmed blir spridare av en ordanvändning som ingalunda är ny, bara mindre vanlig men dock förekommande i ett annars informellt och tämligen operonligt skriftspråk. Jfr t.ex. från ännu äldre texter: *gräselig (mycket folk)* (1561), *hiskeligen (efterlängtd)* (Linné 1759), *förbannadt (vacker)* (Ihre 1769).

Betydelseutveckling i äldre tid måste vara skriftligt belagd för att vi ska kunna studera den. Det torde gälla de flesta ord att utvecklingen skjuter fart under andra hälften av 1700-talet och 1800-talet och sedan vidare under 1900-talet. Samtidigt får skriftspråket ökad spridning och används

¹ Under 1800-talets senare decennier och 1900-talets tidiga ansågs bruket tillhöra ”kvinnospråk” (se t.ex. söksträngen ”i kvinnospråk” i SAOB:s konkordans på nätet). Senare under 1900-talet beskrivs det hellre som slangspråk (se t.ex. Söderbergh 1968:31).

flitigare, vilket gör att fler ordanvändningar dokumenteras. Skriftspråket blir också ofta mer informellt. Att fastställa om och i enskilda fall hur skriftspråket själv har varit avgörande för det som vi nu kan iaktta är kanske omöjligt, men man bör inte bortse från skriftspråkets väsentliga inflytande för spridning och etablering av ords användning. Högst sannolikt är ett litterärt talspråk en väsentlig grogrund för ett ökat användande av både förstärkande adverb och prefixlika, förstärkande förleder. Bland de förtecknade i kapitel 3 finns många som förmodligen är utvecklade i talspråk. I så fall representerar de ett talspråksinflytande, men de flesta har spridits och för en tid etablerats i skrift. Exponeringen där kan alltså antas ha varit befrämjande för vidare bruk och utveckling.

5. Litteratur

- Almqvist, C. J. L. 1842–1844. *Ordbok öfver svenska språket*. Örebro.
- Dalin, A. F. 1850–1855. *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- Johannisson, Ture 1958. Tendenser i nutida svensk ordbildning. I: *Modersmåslärarnas förenings årsskrift 1958*. s. 7–42.
- Kindblad, K. E. 1867–1872. *Ordbok öfver svenska språket 1–3*. Stockholm.
- Lindgren, Birgitta 2002. Några nyare ord i svenskan. I: *Språkvård* 2002:1, s. 19–25.
- Malmgren, Sven-Göran 2001. *Förnybart, reliabelt och tvåsamt föräldraskap*. Om subjektiv och objektiv produktivitet hos några suffix. I: *Gäller stam, suffix och ord. Festskrift till Martin Gellerstam den 15 oktober 2001*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 29.) Göteborg, s. 302–311.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*, 1995–1996. Höganäs.
- Noreen, Adolf 1904. *Vårt språk V*. Lund.
- Nyord = *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal*, 1986. Stockholm.
- Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in i 2000-talet*, 2000. Stockholm.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. (Svenska Akademiens ordbok) 1898–. Lund.
- Sigurd, Bengt 1983. Om *jätte-*, *kalas-* och andra förstärkningsprefix. I: *Språkvård* 1983:2, s. 7–16.
- Skautrup, Peter 1953. *Det danske sprogs historie. III*. Köpenhamn.
- Skautrup, Peter 1968. *Det danske sprogs historie. IV*. Köpenhamn.
- Svanlund, Jan 2001. *Metaforen som konvention. Graden av bildlighet i svenskans vikt- och tyngdmetaforer*. (Acta universitatis stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New series 23.) Stockholm.
- Söderbergh, Ragnhild 1968. *Svensk ordbildning*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 34.) Stockholm.
- Wessén, Elias 1992. *Ordbildningslära*. [5 uppl. 1971]. (Nytryck i nordiska språk och svenska NNS 5.) Stockholm.
- Östergren, Olof 1915–1972. *Nusvensk ordbok*. Stockholm.

Rapporter från ORDAT

Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

ISSN 1650-2582

1. Sven-Göran Malmgren. Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000. Utgångspunkter. December 2000.
2. Sven Lange. Tesaurusen i ordförrådsforskningens tjänst. December 2000.
3. Charlotta Brylla. Ord med laddning. *Nyckelord* och *slagord* som termer i tysk språkvetenskap. December 2000.
4. Mall Stålhammar. Från anfanger och horungar till ordbehandlare och desktop publishing. Januari 2001.
5. Sven Lange. NEO:s bild av 1800- och 1900-talets svenska ordförråd. Januari 2001.
6. Carina Randveer. Från *attaque* och *häst* till *angrepp* och *springare*. Den svenska schackterminologins utveckling från 1700-tal till 1900-tal. Mars 2001.
7. Maia Andréasson. Från satsdel till satsled. En översikt av orden för satsens delar 1806–1999. Mars 2001.
8. Thorwald Lorentzon. Tendenser i vänsterpartiets manifestvokabulär. Jämförande studier av lexikala förändringar 1948–1998. April 2001.
9. Carl-Erik Lundbladh. Ord för personliga inre egenskaper. April 2001.
10. Sven-Göran Malmgren. *Faktiskt, förstås* och många andra. Om förändringar i det svenska formordssystemet under 1800- och 1900-talet. Maj 2001.
11. Mårten Andersson. *Trepoängare, trunkbärare* och *trävirke*. Utvecklingen av fotbollens terminologi från 1960-talet till år 2000. December 2001.
12. Mall Stålhammar. Engelskan i svenskan. 1. Engelska lånord under 1800-talet. Januari 2002.
13. Sven Lange. Beröringar mellan svenska och tyska. Om falska vänners uppkomst, purism, dynamik i semantiska fält vid ordinlån samt svensk och tysk suffixkorrespondens. Februari 2002.
14. Peter Andersson. *Det förstås!* Utvecklingen av svenska självklarhetsadverb under 1800- och 1900-talet. April 2002.
15. Sven-Göran Malmgren. *Begå* eller *ta självmord*? Om svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet 1800–2000. Juni 2002.

16. Sven Lange. Om nya färgord i svenskan under 1800- och 1900-talet. Juni 2002.

Rapporter från ORDAT
Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000
ISSN 1650-2582

17. Carl-Erik Lundbladh. Prefixlika förleder. November 2002.